

Messik Miklós

A rózsás szent nyomában

Árpád-házi Szent Erzsébet emlékeinél...

Lehetetlen feladatra vállalkoznék, ha a világ legismertebb magyar szentjének ábrázolásait, nevét viselő intézmények sokaságát akarnám egyetlen tanulmányban bemutatni vagy éppen csak áttekinteni. A Magyar Emlékekért a Világban Közhasznú Egyesület tagsága egy fotódokumentációs kiállítás keretében szép sikerrel tett kísérletet a világszerte fellelhető alkotásokból egy gyűjtemény bemutatására (a tárlat megjelent már Aachenben, Cambraiban, s több magyar városban).

Kosdtól Kaliforniáig találkozunk hol népies, hol gótikus, barokk vagy éppen eklektikus építészeti környezetben a szent számtalan változatban megjelenő megformálásával. A legegyszerűbb és legkifinomultabb műalkotásokat láthatjuk adakozó alakjával, templomok mélyén, oltárképeken, üvegablakokon, vásznanon. A nyolcszáz éve született magyar hercegnő máig a *valóságos és önfeláldozó szociális gondoskodás* rendkívüli személyisége. Szent Erzsébet (1207–1231) boldog gyermekként, szerelmes ifjú feleségként, majd már fiatalon adakozó, karitatív özvegyként – az ég által kimért kevés ideje alatt – valóban az élethelyzetek szinte minden változatát megélte, mindenkor másoknak adva végtelen szeretetét – napjaink kicsinyes individualizmusára sarkallt emberének szinte érthetetlenül –, másoknak, másokért leélve oly rövid életét. Egyes, magukat évtizedekig egyértelműen „felvilágosult”-nak besoroló, nagy lendületű tudorok által a „sötét középkor”-ként címkézett korszak szülötte volt. E „sötét” korszak (egyik) virágaként Erzsébet közel hétszáz éve töretlenül, egyedülálló példakén, páratlan tiszteletnek örvend a világban.

Magyarországi Szent Erzsébet elnevezéssel, alakja jól ismert Latin-Amerikában (Chilétől Bogotáig, Brazíliától Kolumbiáig), valamint Észak-Amerika – s nemcsak a magyar kolóniák által ápolt – templomaiban is. Sajátos és kedves ábrázolásait ismerjük például a Szentföldön, az Olajfák hegyén, a Lengyel Házban vagy akár Vietnamban, Saigon neogót stílusú missziós ferences templomában.

Két szobor a magyar szentről, két épületben a világ két távoli pontján! Kicsit a környezethez alakított karakterek (akárcsak a szegedi dóm papucsos Madonnája): az egyik kipirult zsidó leányka, a másik ifjú vietnami hölgy arcvonásait hordozza.

Akárcsak a latin, az angolszász nyelvterületeken is, a világon mindenütt alkalmazzák a „magyarországi” jelzőt. Évszázados a gyökere annak a Németországban honos gyakorlatnak is, amely a türingiai jelzőhöz ragaszkodik, hiszen a kis hercegnő négyéves korától haláláig a tartományban élt. S bár történészek előtt jól ismert, hogy Erzsébet korában egy személyiség meghatározásakor jó-

formán csak a vallás és a dinasztikus szálak domináltak (mondanunk sem kell, hogy egy német hercegi szülőtnél is az utóbbit helyezték volna előtérbe), de életének húsz évét, s áldásos tevékenységét tagadhatatlanul e tartományban

A német lovagrend temploma
(Messik Miklós felvételei)

töltötte. Igaz, amikor a Magyar Királyságból, még gyermekként, kíséretével útra kelt (több társzekényi hatalmas hozománnyal) a több európai királyi dinasztia vérét hordozó kis hercegnő, akkor még Európa egyik leggazdagabb királyságát hagyta el, s onnan az éhínség szélén álló, elszegényedő türingiai örgrófságba érkezett. Később, amikor apja hazahívta, a leírások szerint döntését úgy indokolta, hogy inkább ott maradna, ahol nagyobb szükség van a segítségre.

Európa évszázadok óta ezért őrzi tiszteletét alig néhány évvel halála után bekövetkezett (1235 évi perugiai) szentté avatása óta. Utazásaink során alakja ábrázolásainak végtelen sokaságából figyeljünk fel egy-egy – itt most nyilván csak szubjektív alapon kiszemelt – kevésbé ismert alkotásra, az ismertebb életút-helyszíneken (Sárospatak, Wartburg, Marburg) túl.

A templom főoltárképe

A szomszédos Bécsben járók közül vajon sokan tudják-e, hogy a Stephansdom szomszédságában húzódó Singer-strassén (a 7. szám alatt) milyen Erzsébet-emlékeket rejt a német lovagrend temploma? E templom fő oltárképén Erzsébet mennyei jutalmának elnyerését ábrázolja egy jelenet. Szerzetesi ruhában lép a Szentháromság dicsőségébe, a Madonna előtt térdelve hódol előtte, eközben a gyermek Fiúisten éppen olyan királynői koronát helyez a fejére, amelyhez hasonló Erzsébet mellett a földön hever. A művész így jelzi, hogy Erzsébet egész életében minden ilyen méltóságáról lemondott. A lovagrend egy másik nagy becsben őrzött értéke: Szent Erzsébet szobra, Johann Hutterer alkotása. A császárváros a Ferenc József elleni merénylet megghiúsulásának emlékére emelt Votivkirchétől az Elisabethspitalig s a Kunsthistorisches Múzeumtól a Breitenfelder Pfarrkirchéig bőséggel őriz még Árpád-házi Szent Erzsébetről mintázott szobrokat és festményeket, akárcsak Ausztria vidéki templomai.

Nürnberg: a Szent Erzsébetről elnevezett templom (Sármány Ágnes felvételei)

Ülő Erzsébet-alak a gyermekkel

Térjünk kissé északabbra és nyugatabbra. Nürnbergben a nevezetes Lorenzkirche dús faragású bejáratának boltíve felett találkozunk Erzsébet szoboralakjával, és a városban felkereshetünk egy külön Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templomot is. Itt a szinte minden esetben álló alak helyett a szent éppen ülő helyzetben látható. Cipót nyújt oda egy kisgyermeknek, miközben az a térdére támaszkodik.

Nyugat-Bajorország egyik legfestőibb városa Rothenburg ob der Tauber. A gótikus Szent Jakab-templom szentélyének bal oldalában Erzsébet aranyozott palástban, jobb kezében aranyozott korsóval adakozásra készen tekint reánk.

Kölnben az ősi püspökváros megrendítő hatású dómjában, hatalmas üvegablakon találkozunk ismét az Árpád-házi szent alakjával Szűz Mária és Szent Kristóf között, a bal oldalhajó ablaksorán.

Talán a magyar turisták számára illendő lenne tudatosítani, hisz többségüket érdekelné: a régi díszes oltár előtt vezette oltárhoz vezérlő fejedelmünk, II. Rákóczi Ferenc menyasszonyát, Sarolta Amáliát (Károly hessen-rheinfelsi herceg leányát), akinek Árpád-házi vér is csörgedezett ereiben, s aki Szent Erzsébet leszármazottjának is tartotta magát.

Aachenben a magyar kápolnájáról is híres dómtól alig egy kilométernyire érhető el az Elisabeth Mutterhaus, azaz az Erzsébet-rendi apácák anyaháza, európai központja.

A XVII. századtól létesített Erzsébet-kolostorok, szeretetthonok és kórházak rendszerének e központi modern rendházában, annak kápolnájában, a virágoktól pompázó – egyáltalán nem zárkózott, barátságot sugárzó – Erzsébet-apácák kertjében, a rózsabokrok között is meghúzódik a szent szelíd alakja.

Tegyünk egy nagyobb lépést gondolatban most francia földre. Ha csak a mi budai Mátyás-templomunkban nyugvó Chatillon Annára (III. Béla feleségé-

A cambrai katedrális
(Messik Miklós és Jean Descarpentries felvételei)

Erzsébet-üvegablak

re), Erzsébet apai ági nagyanyjára gondolunk, már érthető, hogy vérségi számai révén milyen érzések köthették közvetve Erzsébetet a francia földhöz. Bár ismereteink szerint nem járt Franciaországban, a leégett, lepusztult cambrai katedrális építkezéséhez mégis arany- és ezüstadományokkal, jelentős értékű küldeményekkel járult hozzá. Szép üvegablak-ábrázolása ott feszül a kereszt-hajó falán. Azóta is hálás tisztelettel gondol reá a cambrai polgárság, feledve a magyar hadjáratok (részben kalandozások) más viszontagságait. (Feltehetően ezért is fogadtak be félezernyi menekültet 1956 után, s nem véletlenül ápol Cambrai Esztergommal évtizedek óta virágzó testvérvárosi kapcsolatot.)

Párizs több Szent Erzsébet-emléke közül kettőt emelünk ki. Érthetően, először a róla elnevezett templomot keresnénk fel a harmadik kerületben a rue de Temple-en, a Place de la République szomszédságában, a magyar katolikus misszió közelében. A jelenlegi épület első formáját, egy kápolnát, még 1628-ban kezdte építtetni Medici Mária, IV. Henrik király felesége. A királyné a ferences harmadrend apácai számára és Magyarországi Szent Erzsébet tiszteletére emeltette. Franciaországban is ismert tény volt, hogy Erzsébet özvegy-sége idején a ferences harmadrend tagja lett, s – jámbor adakozó életével kiérdemelt szentté avatását követően – hatalmas kultusza alakult ki a keresztény világban. A templom főhomlokzatára tekintve láthatjuk szelíd szoboralakját Assisi Szent Ferencével együtt.

Szomorú érdekesség: az 1789-es forradalom idején lisztraktárnak használták az épületet. A forradalom vihara még e békés, jótékonykodó rendet sem kímélte meg. Az 1791. évben az apácákat elkergették, a templomot bezárták.

E falak között töltötte kivégzése előtti utolsó éjszakáját családjával XVI. Lajos. Az ekkor már részeiben álló templomos rendház vaskos tornyába zárták őket. E súlyos történelmi órákat, a király búcsúját – a család tagjainak

beletörődő s rémült pillantásait – a főbejárat belső falán egy igen megrendítő olajfestmény érzékelteti.

Még a napóleoni időkben visszakerült a kápolna az egyház tulajdonába, végül a városnegyed plébániatemplomává vált. Az épület többször átalakításra szorult, majd bővült Louis Bonaparte, azaz III. Napóleon uralkodása alatt.

A templom – itt csak részben említett – ékességei közül kiemelhető a főoltár felett jobbra és balra álló (XIX. századbeli) üvegfestményeken Szent Erzsébet ábrázolása. Balra, a magyar címer alatt, Erzsébet és férje, a türingiai örgróf, alamizsnát oszt az elesetteknek. Jobboldalt IX. Gergely pápa alakjával az 1235. évi május 26-i szentté avatás szertartását láthatjuk.

A főhajóban elhelyezett kisebb szobor mellett a márvány fogadalmi táblák is Erzsébet mindmáig élő párizsi kultuszáról tanúskodnak. A bal oldalhajóban, a Szent Szűz-kápolnában, egy nagyméretű festményen életének három jelenetére tekinthetünk.

Mivel 1938-tól az épületet a máltai rendnek ajánlották, ma az oltár két oldalán a rend címerpajzsa látható. A rend a magyar hercegnő jótékonyágát, a közeli Szent Lajos kórház munkájának (leprologiai intézetének, azaz a máltai leprakórháznak) a támogatásával folytatja.

Nemcsak a magyar misszió, zarándok honfitársaink s e negyed polgársága előtt kedves e templom, hanem egyben a párizsi katolikus kínaiak előtt is: 1985 óta ez a plébániatemplomuk. A magyar szenthez ők is imádkoznak, igen becsülik, november 19-ét sokan tisztelettel ünneplik.

Szintén a Szajna északi oldalán, a tizedik kerületben található a Saint-Vincent de Paul-templom, amely éppen a Place Franz Liszten, a mi Liszt Ferencünkről elnevezett téren emelkedik. (Liszt a közeli Érard-házban lakott, ott is és a téren is van emléktáblája.) A kéttornyú impozáns épület jobb oldalhajójában a harmadik kápolna neve:

A Saint-Vincent de Paul-templom
(Messik Miklós felvételei)

Erzsébet-üvegablak

Chapelle Sainte Elisabeth. A kápolna üvegablakán látható Erzsébet talán legszébb franciaországi ábrázolása. A szent egyik – adakozásra hajló – kezében cipőt tart, a másikkal pedig gyengéd és szelíd hívogató mozdulatot tesz.

(A nagyméretű ablakot követi egy hasonlóan impozáns üveg a Savariában, a mai Szombathelyen született tours-i püspök, Szent Márton alakjával. Már-már azt mondhatnánk, a párizsi Liszt Ferenc téren a magyarországi vonatkozásoknak egy kisebbfajta gyűjteményét járhatja be a látogató.)

A számunkra gyászos hangzású Versailles városának kertnegyede szép kis Szent Erzsébet-templommal dicsekedhet. Bár a templomban több ábrázolásával, sőt egy ereklyével a szent származása, története jól ismert, mégis esetenként előfordul – a homlokzat egy nem teljes latin felirata miatt („Saint Elisabeth Hung...”) – egyes erre utazók kérdésfeltevése: ugyan melyik kínai szent temploma?

A francia föld egy délebbi Szent Erzsébet-ábrázolását (szintén több magyar vonatkozást őrző vidék helyszínén) – gyönyörű vidéken – az Aurillac melletti Saint Simon-templom üvegablakán ismerheti fel az utazó. Ennek a településnek a lankás környezetéből származott az a pásztorfiú, akiből a tudományos ismereteiről ismert II. Szilveszter pápa lett, s aki a krónikák szerint a koronát küldte első szent királyunknak. Ennek emlékére készültek a falakra Szinte Gábor egyedülálló pannói a magyarokkal különösen barátságos település templomába.

Párizs és a francia vidék kiszemelt alkotásaitól továbblépve tegyünk most rövid kitérőt Itáliába. Úgyszólván egész Itáliában – különösen ahol ferences templomok vannak – Erzsébet-ábrázolások sokaságát fedezhetjük fel. Az itteni Erzsébet-vonatkozásokat végképp lehetetlenség számba venni. Az emléket ápoló sok-sok város közül csak két helyszín: Assisi és Róma, egy-egy villanással ragadható itt ki.

Assisiben a Szent Ferenc-bazilika alsótemplomának Szent Erzsébet-kápolnájában az oltárkép Simone Martini alkotása az 1310-es évekből. Az oltárkép-freskó középső alakja Árpád-házi Szent Erzsébet, gazdagon díszített brokátruhában és palástban, királyi koronával a fején. Jobb kezében a nyakáról függő ékszert tartja, bal kezével unokahúgára, Szent Margitra mutat. Szent Erzsébet alakjában a képet megrendelő Mária nápolyi királyné (1285–1323) rejtett portróját láthatjuk, aki nagy tisztelője volt az Árpád-házi szentnek.

Róma: A Santa Maria in Ara Coeli-templom
(Deák Piroska felvétele)

A Santa Maria degli Angeli-bazilika nyugati homlokzatának kapuján lévő fa domborművön is Szent Erzsébetet alakjával találkozunk. A művész ferences szerzetesi öltözetben, fején koronával, ölében rózsákkal ábrázolja.

Assisi Szent Ferenc Múzeumában az 1470-es években készült szőtt képen a ferences rend családfájának egyik ágán ül szerzetesi ruhában Szent Erzsébet, jobbában a liliomos koronát tartja, bal kezével ruhát adományoz.

Rómában, a Capitolium tövében, az „ég oltára felé emelkedő” San-

Árpád-házi Szent Erzsébet-ábrázolás az Ara Coeli-templomban (Deák Piroska felvétele)

ta Maria in Ara Coeli-templomban majdnem mindegyik magyar turista megfordul. A templom főhajójában, az oszlopok fölött ovális képekben szentek, közöttük Árpád-házi Szent Erzsébet ábrázolása látható, Fra Umile di Foligno alkotása 1709-ből.

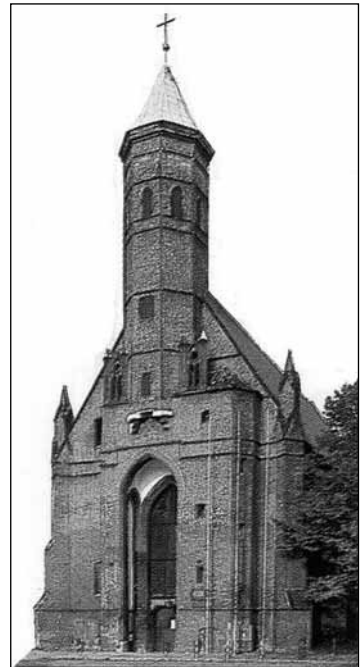
Mielőtt elhagynánk a kontinens partjait, látogassunk el legkedvesebb barátainkhoz, s egyáltalán nem utolsósorban, Lengyelországba. Nagy múltjuk van az először aacheni, majd önálló sziléziai és lengyel alapítású Erzsébet-rendeknek. A hat tartományi központ szervezésével (Nysa, Wrocław, Poznań, Katowice, Torun, Warszawa) működő területekről, itt két, nekünk érdekesebb emléket emelnék ki (Jozefowicz Mátyás és saját gyűjtésem alapján).

Az Alsó-Szilézia központjának számító Wrocławban (Boroszlóban) a városházán a címerek között Corvin-címer díszesleg. (Mátyás 1474. december 8-i itt-tartózkodása és itteni szerződése emlékére.)

E városban már 160 éve működik az Erzsébet-nővérek kolostora. Erről emléklap is született. Még az aacheni nővérek érkeztek ide elsőként. A város egyik látványossága az iparos- és polgármegyed patinás utcáinak közepében álló, XIII. században épült, bazilika stílusú Szent Erzsébet-templom. A műemlékekben oly gazdag épület tornyával együtt jórészt a tűz martalékaul esett, de a közelmúltban befejezett teljes helyreállításával újra építészeti élményt nyújt.

A közeli egykori Solny piactér (ma virágpiac) adott helyet egy, a mi történelmünkben oly jól ismert ferences barát, Kapisztrán János lelkes szónoklatainak. A városban sétálva egy különösen kedves jelenetet ábrázoló mozaik tűnhet fel a Szent József Kórház oldalán: Szent Erzsébet kötényében rózsákat tár elénk.

De tegyünk egy kis kitérőt északabbra, a tengerpartra, a műemlékeiről, kultúrájáról, hajóépítéséről – s nem utolsósorban a szabadságszeretetéről – híres városba: Gdanskba. Ifjabb koromban ebből fakadó nagy tisztelettel érkeztem jó néhányszor – más érzelmeim mellett – ebbe a szeles, tengerparti (akkor még csak mozgolódó) városba, amely magyar emlékekben sem szűkölködik.

Gdansk: A kuruc sírokat is rejtő Szent Erzsébet-templomocska

A felső-hóstátnak nevezett történelmi városrészhez számító negyedben egy Szent Erzsébet nevét viselő kis templom áll. Ez az épület kivételesen érdekes lehet a magyar turista számára, hiszen ide temették Rákóczi több kuruc tisztségét, közöttük a fejedelem udvari marsallját, Vay Ádámot is. Bár többük haló pora 1906-ban hazakerült, emléküik mégis itt maradt. A Szent Erzsébet-templom környékén volt a Rákóczi-emigráció szálláshelye. A bujdosást vállaló fejedelem maga is tartózkodott 1712-ben „Danckában” „Sáros grófja” álnévvel, a Szent Erzsébet-templom közelében. Viharos utazása, hosszú bujdosásának kezdetén, a Szent György nevű angol hajóra való fellépése, Franciaországba való távozása előtt innen búcsúztatták a parton hű emberei.

Rákóczi az itteni templom közeléből érkezett a Balti- és az Északi-tengeren viharokban bővelkedő utazása után Anglia partjaihoz 1712 telén. Megjelenését Londonban Anna királynő (bár a fejedelem lelki nagyságát igen tisztelte) udvarias levéllel elhárította, s ezért Rákóczi a vesztegzár után folytatta útját Franciaországba, ahol a Napkirály fogadta.

Mi azonban most a csatornán átlépve tekintsünk rá a (meglepően sok!) szigetországi Szent Erzsébet-emlékekből – itt is éppen csak kiszemelten – háromra: a Londonban, a Marlowban és a Bishamban felkereshetőkre.

Az érdeklődőknek vagy a szigetre utazóknak tehát itt csak néhány könnyebben elérhető – útitervbe illeszthető – helyszínt említek, éppen csak kedvcsinálóként továbbiak kereséséhez.

London turisztikailag is izgalmas környékén, a Towerrel szemközti oldalon, a Temze déli partjainál járva, a London Bridge tövében meghúzódó Southwark Cathedralban lelhető fel a „The Chapel of St Francis and St Elizabeth of Hungary” felirat. A hídfő tövében a kora középkortól négy változatban épült át a templom. A XII. század elején normann lovagok építettek itt először egyházat. Eredeti neve St. Mary Overie vagy St. Mary over the river, azaz a vízen túli Mária-templom volt. A jelenlegi vaskos épület a XIII. századi átalakításokkal is megőrizte gótikus formáját. Belépve a máig élénken működő, egyházközségi élettől, olykor kórusoktól csengő főhajóba, a szentély mögött találunk egy érdekesen elhelyezett, négytagozatú kápolnasort. Ennek jobb oldali első építménye viseli az említett elnevezést, emlékeztetve a rendalapító Szent Ferencre és harmadrendbeli követőjére, Szent Erzsébetre. A kápolna üvegablakán nincs Erzsébet-ábrázolás, ám az oltár előtti lépcsőn egy táblácskán a kápolna – s egyben a magyar szent – neve szerepel. Ez az épület kívülről, a híd déli lekanyarodó ívéről is igen jól láthatóan a szentélyhez simul. A Southwark Cathedral (a déli part katedrálisa) London egyik legrégebbi egyházi épülete. A templom környéke a Temze-partnak kevésbé csillogó szakasza, de múltidéző, romantikus vidéke turisták számára egyre kedveltebb sétahely. (Egy közeli magyar vonatkozás feltétlenül szót érdemel: a templom mellett, az egykori sörgyári épületek helyén – a Park street 53. előtt – helyezték el a magyarság ügyével együttérző sörgyári munkások incidensét jelző emléket: a Haynau megveretését megörökítő emléktáblát.)

London környékén is sok Árpád-házi Szent Erzsébet-ábrázolásra bukkanhatunk. A közeli Marlow a magyar utazó számára egyik közös hídemlékünk látványával csalogató turisztikai célpont. A Nagy-London nyugati vonzáskörzetéhez tartozó patinás kis városka Clark-hídjáról nevezetes. A hídfőtől kicsit távolabb

álló templom (a híd tövénél tornyosuló All Saints Churchtól alig kétszáz méterre), a St Peter's Church üvegablakán könnyen felismerhető a nekünk oly kedves Erzsébet-alak, amint a koldusnak alamizsnát kínál. (Annak a hídnak közelében járunk, melynek táblája jelzi: „Építette W. T. Clark, aki a Pestet és Budát összekötő hidat is tervezte a Dunán.” 2004 áprilisában a Magyar Magic keretében *A Dunától a Temzéig* címmel kiállításunk nyílt közös múltunk emlékeiből a már említett, a híd melletti All Saints Church Hallban, amelyen Szent Erzsébet angliai képei is szerepeltek!)

A hídtól távolabb eső St Peter's Churchtól elindulva éppen a Clark által épített hídon át vezető úton érkezhetünk Erzsébet egy másik ábrázolásához Bishamba. Alig egymérföldnyire – az út jobb oldalán, a Temze-parton – fáktól övezett, erőszerű épület áll, vaskos toronnyal: az All Saints Church Bisham. Az épületnek a hasonló nevű apátság-hoz közel, normann alapokra épített oldalfalán, díszes üvegablakain ismét feltűnik a jellegzetes mozdulat s az ismerős palást. Ahogy belépünk, a bal oldalhajú ablakának látványára megdobban a szívünk, a felirat a hercegnő lábánál: „St. Elisabeth of Hungary.”

Gondoljunk csak bele, egy távoli angol kisváros és környezete máris három ponton őriz magyar vonatkozást!

Ezzel a gondolattal zárjuk csak néhány országot érintő, Szent Erzsébet- emlékeket felvillantó európai utunkat a világnak a legtöbb szentet és boldogot adó Árpád-dinasztia egyik legszebb virágának nyomdokain.

A Temze melletti Bisham temploma
(Messik Miklós felvételei)

Üvegablak Erzsébettel Bishamban

Hörcsik Richárd

Pataki bölcsőÁrpád-házi Szent Erzsébet és Sárospatak¹*„az igaz úgy világít, mint fény a sötétben” (Zsolt. 111,4a)*

II. András és Gertrúd királynő házasságából először egy leány, Mária² – 1204 körül –, másodikként 1206-ban a trónörökös, Béla született.³ A királyi pár harmadik gyermeke, Erzsébet 1207-ben született Sárospatakon.⁴ A házaspárnak ezt követően még két fia, 1208-ban Kálmán⁵ és 1210 körül András⁶ született. Gertrúd jó anya volt, halála után fiai – főleg Béla – melegen emlékeztek róla.⁷ II. András további gyermekei – egy leány és egy fiú – a király második,⁸ illetve harmadik⁹ házasságából születtek.

A XI–XIII. században a magyar királyok és királynék élete még nem kötődött egyetlen helyhez. Az ország különböző részein fekvő birtokaikat udvartartásukkal évről évre végiglátogatták. Az Erzsébet születési helyét kutató Kuklay Antal egy érdekes információra hívja fel figyelmünket Patak kapcsán. Az erdőbirtokokon épített magánegyházak – (ecclesia propria), köztük a pataki rotunda – papját (aki nem tartozott a helyi püspök fennhatósága alá, s élvezte a teljes tized jövedelmet) kinevezésével a király jutalmazta, miközben az e tisztséget betöltő királyi káplán más fontos feladatot is ellátott. 1339-ből hoz egy példát, mely szerint az akkori plébános Pál, a király orvosa. Eugoboi Andrásról ugyancsak tudjuk, hogy ő a királynő orvosa. Kuklay Antal felteszi a kérdést: lehetséges, hogy Gertrúd orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta itteni birtokát a szülés helyszínéül?¹⁰

¹ Megköszönöm dr. Tamás Edit történész-muzeológusnak (MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak) az önzetlen segítségét és Kuklay Antalnak (a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemények igazgatója) a témában adott tanácsait.

² 1221-ben II. Aszen János bolgár cár felesége lett, 1237-ben halt meg.

³ IV. Bélaként került a trónra 1235-ben. Felesége Mária, Laszkarisz Teodor nikaiai görög császár leánya. 1270-ben halt meg.

⁴ Egyes szerzők születésének helyéül Pozsonyt (Lásd: Wertner Mór, 1892. p. 438.; Tarczai György: *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest, 1930. p. 97.), mások Budát jelölik.

⁵ Felesége a krakkói herceg leánya, Salome volt, gyermekük nem született.

⁶ Több jegyes mellett is feltűnik neve. A források vele kapcsolatban hiányosak, ellentmondásosak.

⁷ Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1988. p. 243.

⁸ II. András második felesége Jolánta francia-latin (bizánci) hercegnő, Auxerre grófnője. Leányuk, Jolánta később I. Jakab aragón király felesége lett.

⁹ A harmadik feleség, Beatrix estei örgrófnő. Egyetlen fiuk István, aki Traversara Erzsébet, majd Morosini Thomasina férje volt.

¹⁰ Kuklay Antal: *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*. Kézirat. Sárospatak, é. n. [2007.] p. 6–7.

A család harmadik gyermekének, Erzsébetnek születése helyéről – miként az Árpád-ház szentjeit feldolgozó kötetében Tarczai fogalmazott¹¹ – úgy tudja a világ, hogy Pozsonyban született. Középkori íróink, köztük Temesvári Pelbárt¹² és rendtársa, Laskai Osvát¹³ szerint Sárospatakon született. Mindketten ferences szerzetesek. Úgy tűnik, az Erzsébethez leginkább közel álló rend őrizte élete történetét, legendáit Magyarországon. Birtokában lehetett olyan írásműveknek, melyek mára már elpusztultak. Laskai Osvát *Biga Salitus* című háromrészes prédikációs gyűjteményének *Sermones de Sanctis*, 1497-ben megjelent kötetében megjelölte Erzsébet születési helyét: *„Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathach-on született és pompában dajkáltatott, minden gyermeked dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jócselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást.”*¹⁴

Árpád-házi Szent Erzsébet
a Schedel-krónika ábrázolásán

Erzsébet szentté avatási perének iratai és az első legendák születése helyét nem említették. A későbbi német életrajzírók munkáiban szerepelt Pozsony, feltehetően azért, mert eljegyzése előtt a türingiai küldöttségnek itt adták át a kisleányt. Erzsébet XIX. századi történetírója – nagyon helyesen – ezt meg is jegyezte.¹⁵ Nem meglepő a források eme hiányossága. A középkor említett századaiban a hercegek és a hercegnők személye csak jegyességük és házasság-

¹¹ Tarczai György, 1930. p. 97

¹² Híres magyar egyházi szónok és író a XV. században. Temesváron született (1435 körül), Krakkóban tanult, belépett a ferencesek rendjébe. Munkái igen népszerűek, több kiadást mértek, s egész Európában elterjedtek. Kódexeink legendáinak nagy része az ő műveiből van lefordítva. Ő e legendák közül az idegen szentekről szólókat Voraginei Jakab (XIII. századi domonkos) nagy legendáskönyvéből merítette, a hazai szentekről szólók egy részében (Szent István, Szent László) magyar szellem nyilatkozik. Vö. Révai Nagy Lexikona XVIII. kötet. Budapest, 1925. p. 113.

¹³ 1450 körül született a Baranya megyei Laskón, 1510-ben halt meg, Budán temették el. Ferences szerzetes. Az ő ösztönzésére készülhetett el a Szalkai Balázs anyagát folytató ferences rendi krónika. Legjelentősebb művei prédikációs kötetei (*Biga salutis*, *Gemma fidei*). Vö.: Magyar Kódex 2. kötet. Budapest, 1999. p. 156–158.

¹⁴ Kuklay Antal, é. n. p. 2–3.

¹⁵ Charles de Montalambert: *Magyarországi Szent Erzsébet története*. Eger, 1862.

kötésük alkalmával került előtérbe. Születésük körülményeiről, gyermekkoruk eseményeiről csak jóval később keletkezett legendák „tudósítanak”. Ez történt Erzsébet esetében is. *„Születésekor a magyar bányák igazgatója Klingsor Miklós, akit mint szerelemdalost, tudóst és titkos művészt egyaránt becsültek I. Hermann türingiai őrgróf udvarában tartózkodott Eisenachban s itt – a hagiographusok¹⁶ szerint – Erzsébet születésének éjjelén a csillagokból annak az őrgróf fiával, Lajossal, való egybekelését megjövendölte volna. Ez az őrgrófi udvarnak nagy örömet okozott... Klingsor azután, hogy Eisenachban elvállalt kötelezettségeit – néhány szerelemdalos közt felmerült ügyben ugyanis választó bíró volt – teljesítette, visszatért Magyarországra s hihetőleg ő figyelmeztette II. Andrást és nejét Gertrudot Erzsébetnek a türingiai trónutóddal leendő egybekelésére.”¹⁷*

A 800. évfordulót ünneplő Magyarországon a középkori forrásokban leírtakra s a hagyományokra hivatkozva Szent Erzsébet szülővárosaként Sárospatak került előtérbe. Mit jelentett Patak s vidéke Erzsébet születése idején?

III. Béla király P. Mesternek – közismertebben Anonymusnak – nevezett jegyzője által 1200 táján keletkezett Gestája¹⁸ a honfoglalás korát idézte történeti művében. Valójában *A Magyarok cselekedei* nem a IX. századba kalauzolta olvasóit, hanem saját kora politikai földrajzának és birtokviszonyainak bemutatása munkája. Vidékünk története szempontjából a legfontosabb megállapítása, hogy 1200 táján az újhelyi Sátorhegytől a Tolcsva-patakig (Olaszliszkaig) terjedő terület már a XI. század derekától (I. András király szerezte meg) összefüggő királyi birtoktömböt alkotott. Ez összefüggött egyrészt a királyi vadászatokkal, másrészt a királynék itt-tartózkodásával. Anonymus természetesen azon törekvésében, hogy saját korának viszonyait visszavetítse Árpád korába, nem tett említést az 1200 körül már bizonyára létezett településekről; *„igaz e negatívumból sem következnek semmi, minthogy a városelőzmények általában kívül rekedtek látókörén”*.¹⁹

A város mai plébániatemploma szomszédságában 1965-ben tárták fel a különleges jogállású – ‘parochia exempta’ –, Szent Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt körtemplom alapfalait. Szűcs Jenő nem zárta ki annak lehetőségét, hogy e templom körül, azaz a Pataknak nevezett település magvában kiváltságolt elemek élhettek ebben az időben. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy 1221-től már igazolható ilyen nevű település, a *„villa Potok”* megléte.²⁰

Egy 1201-ben kelt királyi rendelet vidékünkhöz kapcsolódik. *„...Valóban megfontolva ami tisztünkben fekszik Patak hospeseinek, kik Szent Miklós egyházához tartoznak, megengedjük, hogy az itt meghatározott szabadság oltalmát élvezzék, elhatározván, hogy nemzetségünk szokása szerint maguk közül választott elöljáró ítélezzék felettük olyformán, hogy az ügyek nehézségéhez képest, ha ez nem volna elegendő, a nádornak vagy királynak ítélete alá essenek s világi ügyekben más bírások ne legyenek sőt mind a terheknek*

¹⁶ Hagiográfia: görög eredetű szó, a szentek életének leírása.

¹⁷ Wertner Mór, 1892. p. 438–439.

¹⁸ Anonymus, 2001.

¹⁹ Szűcs Jenő, 1993. p. 4–5.

²⁰ Szűcs Jenő, 1993. p. 5.

és adóknak kezelését nekik általában átengedvén, hogy akiknek közülük örökösük nem lennének, végrendelkezési szabadsággal búrjanak és a leányokra, fi és leányunokákra, vagy bárki mást örökbe fogadván javaik összessége át szállíttassék. Ezenkívül, hogy rajtuk, kik királyi oltalom alatt állanak, ő vagy köznemesek semmi sérelmet el ne kövessenek és mindaz amit megelőző királyok tekintélye az ő hasznukra ésszerűen megállapított szigorúan tartassék meg. Hogy tehát ezen a mi jótéteményünknek valósága feloldhatatlan erővel búrjon a jövőben pecsétünkkel jelen levelünket megerősítettük.”²¹

A Szent Miklós egyházánál lakozó pataki vendégtelepesek (*hospites de Potok*) számára Imre király által kiadott 1201. évi kiváltságlevelet „Sárospatak városprivilegiumaként” emlegeti nemcsak a helytörténeti irodalom többsége, hanem gyakran a tudományos irodalom is.²² Szűcs Jenő nem zárta ki ugyanakkor, hogy az említett oklevél tágabb értelemben ne tartozna Sárospatak előtörténetéhez. Ha ugyanis *hospites de Potok* éltek másutt is, például Olasziban, akkor a fogalom tágabb tartalmával számolhatunk, úgy, miként Anonymusnál „az egész föld (*tota terra*) a Sátorhalomtól a Tolcsva folyóig”. A település, „*villa Potok*” említése 1221-ből ismert. Királyi támogatással, a szőlőművelés és a kereskedelem révén, a hospesek által városias fejlődésnek indult, melynek velejárója a koldulórendek megtelepedése. 1230 körül IV. Béla alapította a város alsó, déli részén a domonkosok templomát, kolostorát, s kolostori iskola is működött itt. A ferencesek a város felső, északi részén emelték templomukat, kolostorukat. IV. Béla donatiójaként, a Boldogságos Szűz tiszteletére. 1261-ben már írott forrás említette.

A rotunda szomszédságában kellett állnia a királyi udvarháznak. Ez az épület lehetett a lakóhelye a XIII. század elején is az idelátogató királyi családnak, esetünkben Gertrúd királynénak s kíséretének. Valószínű, hogy erre a telekre, udvarházra utalt egy jóval későbbi – 1577-es – tanúvallomás, mely az egykori város „alsó” – déli – részén összeírt tekintélyes földesúri építményről beszélt.²³ Az 1567. évi urbáriumban is azonosítható ez az épület, ‘*domus dominis terrestribus*’-ként leírva.²⁴ A jezsuiták XVII–XVIII. századi telekkomplexumán, a mai római katolikus plébánia telkén kereshetjük az Árpád-kori királyi udvarházat, amely a Bodrog partja fölé emelkedett („*in littore*’ – 1529) és a híd közelében állt (1577). Az udvarházat Patakon is kiszolgáló népek vették körül, nem feltétlenül az épület szomszédságában.

²¹ Imre király 1201. évi privilegiuma *hospites Potok apud ecclesiam sancti Nicolai commorantes* számára V. István 1272. évi átiratában, s IV. László mindkettőt átiró és megerősítő 1285. júl. 18-i oklevelében maradt fenn. Vö: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923–1943. 194, 2150, 3369.

²² Szűcs Jenő, 1993. p. 5.: „Ez az oklevél azonban sem nem városprivilegium, sem nem Sárospatak privilegiuma. A legkorábban ismert magyarországi hospes-kiváltságlevélről van szó, melyet azonban a »Patakhöz közeli Olasz falu« lakosai (*cives et hospites/hospites seu cives de villa Olozy prope Potok*) írtak utóbb és erősítették meg a maguk számára (1272, 1285).”

²³ Szemben a „felső” várral, azaz a Szél-dombon feltárt, hécei kúriával. MOL Kam. Arch. 1/2. Fol. 101.

²⁴ Szűcs Jenő, 1993. p. 18–19.; MOL U et C 43/36 fol. 1/v.

A korai királyi magánuradalmak általában erdő- és szőlővidékekre estek. A vadászatok s a bor az udvarházak életéhez kapcsolódott (Szöllöske,²⁵ Poklospataka²⁶). A királyi uradalmak élén a *comes*, az ispán állt. Megkülönböztetésül a várispánságoktól vagy a vármegyéktől erdőuradalomként nevezi e szervezetet a történeti irodalom, utalva arra, hogy a birtokszervezet jellegét egy-egy összefüggő erdőség adta meg. Az ispáni szervezetet a XII. században nyerték el az uradalmak.²⁷ 1219-ben fordult elő először a pataki ispán (*comes de Potoc*) tisztsége, neve is ismert, Gergely. Utódát, Farkast 1221-ben említette forrás.²⁸ A pataki ispánság királyi magánuradalom, nagy erdőség tartozott hozzá, nem várispánság, vár 1260 előtt nem tartozott hozzá, várjobbágyok, várnépek nem voltak. Minden erdőuradalomnak megvolt a magterülete, korai falvak csoportja mezőgazdasági termelésre alkalmas folyóvölgyekben (később hospes telepítések, városképződés színtere), ez biztosította az udvarház ellátását. 1200 körül a pataki erdőuradalom a Ronyván túli területtől az Olaszliszkánál található Mészies birtokig húzódott, messze benyúlt a Bodroghköz területére, amely erekben és halastavakban bővelkedett, északon hegyekkel jól megjelölhető határa.²⁹ A királyi udvar időnkénti itt-tartózkodása feltételezte szántók, udvarnokok, tárnokok, iparosok (kovácsok – Kovács patak,³⁰ Kovácsi³¹), pecérek, agarászok, solymárok, erőőrök (erdőóvók: Végardó) jelenlétét. Írásbeliségünk körülbelül 1200-tól szolgál bővebb információkkal, így a felbukkanó adatok inkább esetlegesek, mint pontos dátumra utalhatnak.

Erzsébet születési helyét bemutatva, a következő kérdés a keresztelésének helyét kutatja. Tarczai³² a következőképpen vélekedik: *„Innen vitték 1207 nyarán Budára, a mai Ó-Budára, ahol akkor már szintén volt királyi vár s ahol a nagy fényvel épült régi Szent Péter-székesegyházban megkeresztelték.”* Kuklay Antal is hasonlóképpen vélekedik: *„A keresztelési szertartás igen nagyszerű volt. A kisdedet mennyezet alatt vitték az egyházba, mely mennyezet legszebb volt mindannyi között, melyeket Budán a keleti fényűzés egyik akkori színhelyén látni lehetett.”*³³ Sz. Jónás Ilona életrajzi kötetében nem említette életének ezt az eseményét.³⁴ Egy megjegyzés idekiváncozik. A korabeli egészségügyi viszonyok, közlekedési lehetőségek felvetik a pataki keresztelés lehetőségét. Vajon elindult a kereszteleetlen csecsemővel a hosszú

²⁵ Györfy György: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. In: Történelmi Szemle 15. 1972. p. 277–278.

²⁶ A hordó készítéséhez szükséges szurkot előállító szolganépek laktak ott. Vö: Szamota István – Zolnai Gyula: *Magyar oklevél szótár*. Budapest, 1902–1906. p. 775.

²⁷ Mályusz Elemér: *Turóc megye kialakulása*. Budapest, 1922. p. 4.

²⁸ Szűcs Jenő, 1993. p. 22–24.

²⁹ Szűcs Jenő, 1993. p. 25–56.

³⁰ 'rivulus Kuach' Makkoshotyka környékén, 1262. évi határjárásban. *Árpád-kori Okmánytár XI. kötet*. Közzéteszi Wenzel Gusztáv, Pest, 1860–1874. p. 518.

³¹ 'Koachy' – 1282-ben Újhely közelében. *Árpád-kori Okmánytár IX. kötet*. p. 391.

³² Tarczai György, 1930. p. 97.

³³ Kuklay Antal, é. n. p. 2.

³⁴ Sz. Jónás Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest, 1989.

útra a királyné, amikor itt helyben adott volt egy templom, mely kegyura éppen az uralkodó?

Erzsébet csak négy évet töltött Magyarországon anyja s családja oltalma alatt. Erről az időszakról csak a magyar legendárok tudnak. *„Az első szó, amelyet ki- ejtett, Szűz Mária neve volt, első imádsága az Ave Maria. Még meg sem értette, hogy mi a nyomor s már végtelen könnyörületességét tanúsított a szegények- kel szemben.”*³⁵ *„Mikoron esze kezdött megnövekedni, olly nagy malasztot ada neki az Úr Isten, hogy mindenek csodálkoznak vala rajta. Mert láttyák vala, mi- képpen gyorsan fut, siet az szent egyházhoz, melly ájtatosan hall misét, melly nagy gondot visel az szegényekről.”*³⁶ A külföldi legendák a rózsacsodát a wartburgi évekre teszik, Tarczai II. András udvarában meséli a történetet.³⁷

Környezetének megítélése különböző anyjának, Gertrúdnak viselkedéséről. Egyrészt jó és gondos anya volt, másrészt szertelen pazarlását, s azt emelik ki, hogy a magyar királyi udvar célja szerint legragyogóbb pompájában tündököljön a külföldiek szemében. II. Endre politikából pazarolt, a királynét a gazdagság tette bőkezűvé. II. András apjának, III. Bélának gazdagságáról vannak ismereteink. Mindemellett említsük meg, hogy a magyarországi arany- és ezüstmányászat II. András korában kezdett fellendülni. II. András politikai céljai is gazdagságához méltóak voltak: „világuralmi tervei” érdekében gyermekeit távoli királyságok (Aragónia, Bulgária, Örményország, Nikaiai Császárság) uralkodóházainak tagjaival házassította össze.³⁸ Második leányát, Erzsébetet a türingiai uralkodó, Hermann örgróf örökösével, Hermannal jegyezte el.

A kor szokása szerint szüleik fiatalon döntöttek gyermekeik sorsáról, Erzsébet négyéves az eljegyzéskor. Gertrúd királyné testvére, Egbert bambergi püspök lehetett a házasság közvetítője. Az örgróf az előkelőnek s gazdagnak származó magyarországi menyasszonnyal akarta helyrebillenteni zilált anyagi helyzetét s politikai hatalmát. Szüksége volt egy „királyi hozományra” és a magyar király támogatására.

Hermann örgróf 1211-ben fényes követséget küldött a gyermek hercegnőért. A németországi források részletesen tudósítanak az eljegyzés körülményeiről. A küldöttség egyik tagja, Bertold káplán így számolt be az eseményről *Vita Ludovici* című művében: *„A követség nagy pompával kerekedett útnak... Ahol csak átvonult az egyes országokon, mind oda-, mind visszaúttjában nagy tiszteletet és udvariasságot tanúsítottak iránta. Így érték el Pozsony megerősített királyi palotáját. Itt nagy tisztességgel és örömmel fogadták őket.”*³⁹

A „kis menyasszony” a leánykérést követően a wartburgi várba került. A korban szokás volt, hogy a menyasszony jövődő férjével együtt nevelkedjen, ezért tehát Erzsébet német környezetben nőtt fel, elsajátítva új hazája nyelvét, szokásait, megismervén rokonságát. Erzsébet az elvárásoknak megfelelően fényes kísérettel és kincstárnyi hozománnyal érkezett. A gyermek hercegnőt számos magyar úr, asszony, szolgaszemélyzet kísérte el türingiai útjára.

³⁵ Tarczai György, 1930. p. 100–101.

³⁶ *Érdy kódex*, 1524.

³⁷ Tarczai György, 1930. p. 101.

³⁸ Bertényi – Diószegi – Horváth – Kalmár – Szabó: *Királyok könyve*. Budapest, 1997. p. 47.

³⁹ Kuklay Antal, é. n. p. 1–2.

Gertrúd királyné királyi bőséggel állította össze a kisleány útipoggyászát, férje és a kincstárnok pedig a menyasszony nászajándékát.⁴⁰ Berthold káplán aprólékosan beszámolt a hozományról is: számtalan arany- és ezüstserleg, drága kapcsok, koszorúk, koronák, ékkövekkel díszített, szépen domborított boglár, övek, szalagok, prémes öltözékek, aranyláncok, arannyal átszótt terítők, gyűrűk, selyem s bársony. Ezenkívül ezüsből vert ezer márkát, s egy ezüst fürdődézsát, hogy abban fürödjön a leánya, hozott a kíséret. Ehhez fogható drágaságot s ékszert – mint amit a királyné küldött a leányával – még nem láttak Tübingiában.⁴¹ Hermann őrgróf és felesége fogadta új hazájában a menyasszonyt, ahol hamarosan megtartották az ünnepélyes eljegyzést. Erzsébet az irodalom- és zenekedvelő őrgróf és buzgón vallásos felesége mellett jó nevelést kapott. Új hazájában életét a játék és a tanulás töltötte ki, együtt nevelték jegyese húgaival.

A tübingiai udvar I. Hermann tartományi gróf idején a német udvari irodalom központja volt. Az udvari élet, a lovagi szellem, amelyben Erzsébet nevelkedett, nem maradt hatás nélkül személyiségére. A szépség, az igaz öröm szeretete, a nagylelkűség, fellelhetők a szent tetteiben, ami bizonyára szerepet játszott abban, hogy az élete boldog korszakának eseményeit annyira átszövik a lovagi szellemből táplálkozó legendák, amelyek harmonikusan illeszkednek kegyességének gesztusaihoz. Erzsébet lelkét korán megérintette a fényűző udvar és a szegény nép nyomora között húzódó óriási különbség.

Erzsébetet, már gyermekként súlyos csapások érték. 1213-ban anyja haláláról kapott hírt, 1216-ban jegyese, 1217-ben a jótevőjeként számon tartott Hermann őrgróf halt meg. Erzsébet jövője bizonytalanná vált. Egyetlen vigasza maradt, az őrgrófság örököse, Hermann testvére, Lajos. A hét évvel idősebb Lajossal 1221-ben keltek egybe. A házasság megszilárdította Erzsébet helyzetét az udvarban. Lehetőséget és hatalmat kapott, hogy olyan hercegnőként uralkodjon, aki megfelel a világi körülményeknek és az egyházi ideáknak. Erzsébet előkelő származása ellenére nem vált a pompa és a gazdagság rabjává. Ellenkezőleg, a keresztény uralkodónő egyházi ideálja fogalmazódott meg Erzsébet vallásosságában. Szerzetesi erények ékesítették: a türelem, a szerénység, az alázatosság.⁴² Például első gyermeke, Hermann születése után (1222) halál-

Árpád-házi Szent Erzsébet
és Tübingiai Lajos szobra

⁴⁰ Dümmerth Dezső, 1977. p. 389.

⁴¹ Wertner Mór, 1892. p. 439.

⁴² Sz. Jónás Ilona, 1989. p. 70.

ból menedékhelyet alapított. Második gyermeke, Zsófia (1224) világrajöttét 28 ágyas kórházzal hálálta meg. Legkisebb gyermeke, Gertrúd, már férje halála után jött világra.

Eközben apja, II. András teljesítve korábban tett ígését 1217–1218-ban keresztes hadjáratot vezetett a Szentföldre. 1221-ben négy főurat küldött Wartburgba, hogy a tőle tíz éve elszakadt leányát és urát meghívják Magyarországra. Az ifjú pár nemsokára magyar földre utazott. Erzsébet gyakorlott lovas volt, nem okozott számára gondot a hosszú út. Felkereste Budát, anyja sírját Pilisszentkereszt ciszterci apátsági templomában. Erzsébet és férje hazaérkezésének pillanatát örökíti meg Varga Imre szobra Sárospatakon a plébánia-templom előtt.

Szent Erzsébet női eszményként teremtett kultuszt a királyi dinasztiákban s a laikus tömegekben. Kultuszkörébe tartozik a névadás hagyománya is: IV. Béla róla nevezte el leányát, így fejezve ki tiszteletét. Röviddel Erzsébet szentté avatása után a Patakon megtelepedett domonkosok építettek kolostort. Templomukat 1238-ban Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelték fel. A XIII. században Patakon letelepedett ferencesek körében is valószínűleg elterjedt Szent Erzsébet kultusza.⁴³ A XIV. században Sárospatak megszűnt a királynék városa lenni. Az Anjou-korban a fejlettebb pénzgazdálkodás már feleslegessé tette a királyi s királynői udvar vándor életmódját. Az uradalom magánföldesúri birtok lett, a Perényi, majd a Pálóczy család tulajdonában. A város új, gótikus, XV. században épült plébániatemploma azonban örökölte a királyi kápolna kiváltságait.

A középkori városi plébániatemplomok szomszédságában ott volt az iskola. Az 1968-ban zajlott régészeti ásatás feltárta a pataki plébániaiskola maradványait. Ebben az iskolában tanult Kisvárdai László rektorsága alatt 1490-ben a mátészalkai csizmadia fia, László. A később Szalkai Lászlóként ismert főkancellár és esztergomi érsek mestere Krakóból hozott kódexéből hat füzetbe másolta le a tananyagot.⁴⁴ Kiegészítette azt mestere magyarázatával is. E Szalkai-kódexként ismert tankönyv részletes kalendáriumot is tartalmaz, a naptárszámításhoz szükséges betűjelekkel és a szentek ünnepével. Szalkai a nagyobb ünnepeket – a templom védőszentjének ünnepét – piros tintával írta. Ugyancsak piros tintával íródott Szent Erzsébet november 19-i ünnepe. Ez nem volt országos ünnep és egyáltalán nem szerepelt a jegyzet forrásában. Eszerint Szent Erzsébet ünnepét kötelező ünnepként ülték meg a pataki hívek a középkorban. Így őrizték a szent pataki születésének emlékét.⁴⁵ Ebben az időben íródott a korábban már említett Laskai Osvát-mű. A ferences szerzetesek Erzsébetet saját rendi szentjükként tisztelték. Laskai Osvátnak fontos volt Erzsébet kultusza, különösen szülőhelyén, ahol rendjének kolostora is működött. 1499-ben VI. Sándor pápa Laskai Osvátnak címzett – akkor ő a rend vikáriusa – levelében erősítette meg rendje régi kiváltságait s rendelte el Szent Erzsébet ünnepének megtartását a testvérek számára.⁴⁶

⁴³ Kuklay Antal, é. n. p. 9.

⁴⁴ Mészáros István, 1972.

⁴⁵ Kuklay Antal, é. n. p. 8.

⁴⁶ Uo. p. 9.

Szent Erzsébet ünnepét 1670-ben vették fel a római naptárba (november 19.), amikor ereklyéit áthelyezték. 1969-ben ünnepét visszatették november 17-ére, halálának napjára. Magyarországon megmaradt az eredeti, a november 19-i dátum.

A patakiak és a vár birtokosai a későbbi évszázadokban is őrizték Szent Erzsébet emlékét. A Windischgrätz család házi kápolnáját az ő tiszteletére szentelték fel a XIX. század hetvenes éveiben, oltárképét Franz Eybl festette. A kápolnát évente egyszer, november 19-én megnyitották a városiak számára a szentmise alkalmából. Az 1996-ban újraszentelt Árpád-házi Szent Erzsébet-kápolna minden évben pünkösdkor és Szent Erzsébet napján várja szentmisére az imádkozókat. A külső vár utcája is Szent Erzsébet nevét őrzi, miként az 1996-ban alakult Szent Erzsébet Történelmi Társaság is, mely a szent életének, eszmeiségének ápolása, megőrzése céljából jött létre. A Történelmi Társaság és a Szent István Társulat összefogásával fordították s adták ki a Szent Erzsébet életére vonatkozó XIII. századi forrásokat.

A város plébániatemploma őrzi Szent Erzsébetnek az admonti bencés kolostorból idekerült ereklyéjét. 1993-óta a város kétnapos ünneppel emlékezik nagy szülöttére. Pünkösöd vasárnapján korhű ruhába öltözött történelmi menet vonul a városban, felidézve Szent Erzsébet életét. Pünkösöd hétfőjének ünnepi szentmiséjét, hagyományosan Seregély István egri érsek celebrálja, a környék papsága és nagyszámú zarándok részvételével. Ezt körmenet követi az ereklyével.

Szent Erzsébet a feleségek, a fiatal anyák, a ferences harmadrend és a szeretetszolgálat, a Karitász védőszentje. Nemcsak hívők számára példa alakja, hanem minden humánusan gondolkodó ember számára is.

Árpád-házi Szent Erzsébet
Sárospatakon őrzött ereklyéje

Részlet a szerző „Bodrog partján van egy város...” (Tanulmányok Sárospatak történetéből) című, a Napkút Kiadónál megjelenő könyvéből.

Bánki Éva

A lovag meséje

Egyszer egy lovag fontos küldetésben járt: egy levelet kellett elvinnie a mainzi érseknek. Szépen sütött a nap, álmos nyári délután volt, mikor is egy kőfal mellett különös madárhangokra lett figyelmes. Megállt egy percre (hiszen minden küldetés ráér – minek is sietne?), és fülelni kezdett. Sok hangot felismert – fülemülét, rigót –, ám volt egy különös madár is, amelyik a dalával elbűvölte a lovagot. Bekopogott a kertkapun.

Várt, várakozott, mígnem egy ősz szakállú, titokzatos öregember jött elé. – Hogy mersz ide belépni, fiam? – kérdezte. – Nem érzed, hogy már a túlvilágon vagy? – Meghökken a lovag: – Ma reggel egészségesen, frissen indultam, hogy elvigyem ezt a levelet Mainzba. Hogy lennék én a túlvilágon...? Láthatod, kard van a vállamon, és a ruhám még piszkos az út porától... – Jól mondd – felelt az öregember. – Néha meg se kell halnunk, hogy a másik világban is otthon legyünk.

A lovag fel-alá sétálgatott a virágzó kertben, de azt a különös hangú madarat most is csak a távolból hallotta. A fehér ruhás öregember, mint akinek dolga támadt, hirtelen eltűnt a fák sűrűjében. A lovag bágyadtnak érezte magát, de csak ment tovább, a madárhang irányába. Az ösvények, bokrok ugyanolyanok voltak, mint a környék akármelyik kolostorában, ám ebben a különös, borostyánszínű fényben minden lépés nehezebbre esett. Letelepedett hát egy csörgedező patak mellé. – Mégsem lehet ez olyan kert, mint a többi – gondolta töprengve. – Mintha ebben a kertben meg-

feledkeztek volna az időről: egyszerre nyílik a vadrózsa, a nárcisz, az orgona – ki látott még ilyet!

Mintha a fény is egyszerre áradt volna fentről és lentől. Furcsa bágyadtságot érzett, lehajolt, és kortyolt a patak vizéből. Ekkor érezte meg, hogy valaki figyel.

– Vajon ki lehet az? – töprengett a lovag, és körbepillantott. Szitakötők reszkettek a fényben, virágillattól fűszeres szélroham rázta meg a bokrokat. A különös madárhang most a fák közül hívogatta.

Bár bágyadtnak érezte magát, a lovag felkelt, és ment tovább, ahogy a szélroham vagy a madárhang parancsolta. – Mit tegyek...?, mi történik most velem...? – töprengett. De csak ment tovább, mintha az ösvényeket a Gondviselés terítené a lába elé. Egy hófehér szökőkút várta az út végén, amely oly kecses, oly gyönyörűséges volt, mintha nem is kövekből, hanem hangokból formálták volna.

– Most jól figyelj! – mondta az öregember, aki újra ott termett az oldalán, és úgy szólt hozzá, mintha gyerekkorától ismerné. – Én bűnös vagyok! – nyögte a lovag. – Felfrissült a lelkem ebben a kertben, ám tudom, hogy embert öltem, hogy paráznalkodtam. Boldogabb lennék, ha kegyelmed kiengedne innen. Értsd meg, szennyesnek érzem magam. Félek.

Az öregember elmosolyodott, és a szökőkút vizéből egy cseppet a lovag szemébe freccsentett. – Ha akarsz, menj, senki sem tartóztat. A lovag előrehajolt és belenézett a kútba. A víz mélyén mozaikképek sorakoztak. De

micsoda képek! Milyen mesteriek! Olyan színesek és varázslatosak, hogy a lovag minden félelmét elfelejtette. Az elsón egy picinyke kislány vesz búcsút a szüleitől, míg a következőn ugyanezt a kislányt már egy sziklára épült várban látta. Ám a többi képecske – ahol a színek nem voltak ilyen élesek – egészen zavarba hozta a lovagot. Mintha egy fiatal lány álmait látná – csupa olyan titkot, amit a nők nem bíznak a férfiakra. De hátra voltak az utolsó mozaiklapok.

Milyen keveset tudtam eddig Lajos gróf hitveséről – suttogetta a lovag, aki a képekről már felismerni vélte Erzsébetet. Aztán látott egy különös öregembert is (gyöngyöket, drágaköveket fontak a szakállába), aki kelet felé, egy fényes csillagra mutogat. Máshol a serdülő Erzsébet száguldozott vad csikókon. A következő jelenet pedig igazán ismerős volt: a grófnő kenyeret visz a kosarában, a férje megállítja, és a kenyerek rózsákká változnak. – Látod – súgta az öregember –, a szentség nem szorul magyarázatokra.

A lovag furcsa bódulatot érzett, mintha a csodás szökőkútban maga a kert is tükröződne. A mozaikképek között meglepve ismerte fel Frigyes császárt, aki mint ifjú szerelmes térddepelt Erzsébet lábainál, ám lám csak, az özvegy grófné szégyenlősen elfordítja arcocskáját. A távolból harangzúgás, ünnepi lárma hallatszott.

A képek hullámoztak, mintha csak a szél kergetné őket. Az utolsónál vérvörösre festette a kutat a mozaiklapok ragyogó fénye. – Most avatják szentté Erzsébetet – suttogetta a lovag, és nemcsak a harangokat hallotta, de még a könnyecskéket is látta a császári völegény orcáján. Tömjénfüst szállt fel a kútból, a képen lobogtak-áradtak a zászlók, és a lovag látta, hogy Frigyes császár a püspökökkel együtt a

vállára veszi a koporsót. A drapériák fölött egy repülő ágyon ott mosolygott Klingsor varázsló.

Különös zene áradt a kútból. A lovag, akit percek óta ájulás környékezett, csak annyit tudott sóhajtani: – Erzsébet, én úrnőm. Én is az ő útján akarok járni!

– Ez az út Erzsébeté volt – mondta az öreg. – Mindenkinek a sajátját kell megtalálnia.

A lovag kábán ébredt. – Nem emlékszem, hogy elaludtam volna – töprengött zavartan.

Néhány perc múlva rálelt a lovára. Megnyugodott, amikor megtapogatta a köpenye ujjában őrzött pergamentekercset, és már indult is tovább a mainzi érsekhez, ahogy megbízták, ám egész úton megmagyarázhatatlan módon álmosnak érezte magát. Szépen sütött a nap, a parasztok vidám arccal jártak-keltek az aratás után – de a lovagnak semmi sem esett jól: sem a kenyér a fogadókban, sem a gyümölcs az út mentén. Valami betegség lappang bennem, gondolta.

Barna ruhás szerzetesek jöttek szembe, és csodák csodája, az énekük a kertben hallott hangra emlékeztette. Ez az! – jutott eszébe a különös madár. A szerzetesek mögött anyák haladtak púpos, vak gyerekekkel, egy őrült kötőféken és a legvégén egy sánta, aki bukdácsolva zárta a menetet.

Visszafordult a lován, és megkérdezte, melyik szenthez igyekeznek. – Thüringiába, Erzsébethez – felelt a sánta. A lovag megrázkódott, mert eszébe jutott az álombeli nóialak, de akárhogy is törte a fejét, nem tudott visszaemlékezni minden részletre.

Ám ahogy átkelt a Rajnán, eszébe jutott, mit is mondott a fehér ruhás öregember. Talán Erzsébet hívott álomban magához, talán nem

feleltem meg neki? – töprengett, és megértette, miért érez a szíve mélyén napok óta keserűséget.

Végre elfogyott az út, és megérkezett Mainzba, ahol rögvést kihallgatást kért ura nevében az érseki palotában. Míg várakozott a nagyteremben, hallotta, ahogy keletről jött követek valami pogány veszedelemről dadognak. – Magyarok – súgta az egyik pfalzi követ –, valami tatárok rohanták le országukat. – De a lovag nem nagyon figyelt, csak téblábolt a fogadóteremben és a többi követtel együtt mustrálgatta a híres kárpitokat, díszfegyvereket.

Az érsek úr őkegyelmessége azonban hamarosan magához rendelte. – Mi hírt hozott nekünk? – kérdezte barátságosan. Átvette a levelet, feltörte a pecsétet, végigolvasta, aztán huncutul elmosolyodott. – A mi barátunk, ez a derék lovag véletlenül egy szerelmes levelet adott át nekem. Felolvasom, mi is van benne – mondta hamiskásan az udvaroncoknak. – *Ha te is velem akarsz élni, én is veled akarok élni. Elisabeth.* Ennyi áll a levélben – szólt, és visszaadta a pergamentekercset.

A lovag sarkon fordult, és most már tudta, mit kell tennie.

Szent Erzsébet alamizsnát oszt. Franz Eybl (1806–1880) festménye a sárospataki Vörös Torony kápolnájában (Benyik Béla felvétele)

Lászlóffy Csaba

I. AZ angyalok relatív örökkévalósága

(Prelűd)

Szállj magadba! – mondja és rám sandít.
Egy titok után kutat, amelyre csupán egy
másik titok (az övé) adhatna magyarázatot.
Keserű füst kaparja torkomat, elől az
udvarban kerti gázt égetnek, kicsípett új-
pulgárok sietnek el fintorogva a kapu előtt.

A nappalok vagy az éjszakák hátborzongatóbbak?
Csak azt tudom, hogy az értelmetlen önsanyargatás
felér egy Árpád-házi Fekete Mágiával. A nyúlós rém-
álmok aggasztóbbak a hétköznapi halálfélelemnél.

2. Apokrif időtlenség

*Az ötödik keresztés- s az x-edik világháborút
gyászoló Szent Erzsébet emlékének*

Szent csontok barlangja fölött
örködő ördögök.

Galád magasság, galád mélység.
Örök.

Szenvedő papírcokat
bevérző kétség.

3. A születés – A szálfá

„Jöttek sorsok, elrendeltetések”
(Bözödi György)

Mérd az erdőt, Erdőelvét,
hallgatagon – olykor elvét
egy-egy fát a balszerencse;
mennyi orzás! Lesz, ki mentse
édesapánk fáját, földjét?
Szakadék-tetőn a Tölgyét,
kibe, láncsörgetve, félve
le-lepillantva a mélybe,
jeleket vertünk: mint sebzett
testű Megváltó derengett
messzire. Ős-inger hajtott:
menteni vele a martot
s minden fakoronát, görcsös
ágot!... Azóta is üldöz
a lelkünket fogva tartó
honvágy.

Osztották bár sajtó,
makktól duzzadó vagy senyvedt
erdőinket – odaveszhet
százszor hitvány tested s testem
ráadásként –, nem felejttem
azt a lázban égő, áldott
ifjú-szálfá-szabadságot.

Élet híján ma is védem
ősi pogány menedékem.

4. Imre herceg halála – (Kóda)

Csak most, még most az egyszer
(háborodik a képzelet s az elme?)
nézz át hozzá Európa felett
te, 47-es földrajzi övezet
népe, nyelve s örök szerelme.

Makkai-Kiss Nóra

Haj Kicsi Asszony balladás megkövülése

Haj Kicsi Asszony súgjad
 „Havas Krisztus kereszt az erdőn”
 forróságod hűteni ez maradt
 Haj kicsi Asszony szaladj
 Örökséged számbavenni ennyi
 lelked iramát nem bírhatja senki
 Férfi nem menekít meg
 minden erejével nem óvott Lót hogy visszanézz
 és az előtted haladó Orpheusz
 lángoló szerelme sem óvta Őt
 hogy visszanézz
 Haj Kicsi Asszony
 elvesztél
 Haj kicsi Asszony
 féltsd magad
 az idő elragad
 a múlt megmarad
 Míg Te az időtlenben
 féltettél másokat
 szitált mákonya rádragadt
 egy vágyott szerelemnek
 hol együtt a Létező Egyben
 Éros -Agapé- és Philia
 Haj kicsi Asszony
 bújhatsz már fergetegbe
 zivatar fellegekbe
 zakatolhat szívedben
 örökérvénnyel a Végtelen
 Haj kicsi Asszony
 milliónyi fék van
 beépítve végzetedbe

Hajkicsi asszony dana-dana
 döngnek a döglegyek
 hajadhelyett hajadban
 nem jött az Értő
 hajAki elhessentse a romlást
 hajdannahajdanana haj-haj
 hajkicsiasszony
 ne halj meg
 Ámen

Haj Kicsi Asszony
 a Léttudás hajdanvolt
 Királylánya
 Árva méltóságod
 gyászbaborultán
 Csóktalan
 szendergésedből
 még ne
 ébredj
 Erőd maradjon
 Jajj
 fohászra
 Kincseid
 Jajj
 föltámadásra

fehér
 legyen
 fátylad
 szemfedőd
 királykék
 fájó fejtetőd
 aranylón lobogó
 kendő kösse
 Égő homlokodra
 piros szalag legyen
 fonva
 szép nyakadra talizmánul
 ezüstpánttal zárva
 az elhívás sosemvolt szépséges-szép medáliája
 tiszta szíved fölé emelkedett két áldott halom
 örökre ráborul egy nászra
 kerüljön erre a várakozás
 selyem-fekete stólasálja
 Gyöngyharmatos csípőd
 mi termő medencédet rajzolja körbe

narancsszínű gyolccsal legyen körülvéve
 honnan nem született meg soha az Egy
 Kit ősidők végtelensége érintetlenül hagyott meg
 két karod
 szálló angyalok ringassák valóságos szárnyakká álmaidban
 ha már étedben megadatott az örökös repülés szabad birodalma
 két karod
 hófehér hattyúszárnyakká válva lengjenek oldaladon
 fond magad be
 öleld át alakod
 mert ölelések hiánya vérereid sűrű vérét körülzárta
 és a lábaid jaj
 a lábaid rendre legyenek zöldbe öltöztetve
 állítson oda termő életfának
 Az Kivel szemben majd
 szemtől állhatsz
 Ott állj majd
 Örök
 mozdulatban
 a semmibe ágyazva
 mozdulatlan
 Gyökérré váljon
 szivárogon
 mélyre
 húzódjon Föld –planétánk összívébe
 onnan sírjon-sikoltson álmod
 mindaz mit elmulasztott
 Ifjúságod
 onnan súgjon csillagragyogással vissza éjszakák ölére
 boruljon szivárványul szép tested-íve Áldott NaPOD
 fényKÖRÉbe TE RAGYOGD Őt be ha Ki nem ragyogott Át
 kérd Isten kegyelmét de elsőként
 önmagad bocsánatát
 pusztulásod
 MÉGIS
 elmaradjon
 ezen a szivárványos
 ravatalon

Basa Viktor

Jeanne D'Arc

szent
suhanásba vezetett
szavak a csöndnek
árnyékok
szárnyas ívelése
üres lepel a testre
múltak szobája
kerubok elzárt kertje
hasadó tekintetek
trónusa
halálok szent arca
lángoló szent
szentek szentje

Magdolna

piszkos a gyolcs
de rendben
föltekerték
a földre gurulva
mégis kibomlott
véres foltok
amint a szikla
beissza
alvad
a szürke tér
úgy mentem
előre
mint aki úszik
alig bírtam
emelni a lábam
parázna testem
a pusztulás
többé nem én

MÉLTÓ HELYSZÍN FELÚJÍTOTT HELYSÉGEK

Kongresszus, konferencia, fogadás,
szeminárium, esküvő, tanácskozás, bál,
kiállítás, bemutató, parti, vetítés...

Szállás: az épületben lévő Hotel Kulturinnban.

SZAKSZERŰ SZERVEZÉS MÉRVADÓ REFERENCIÁK

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

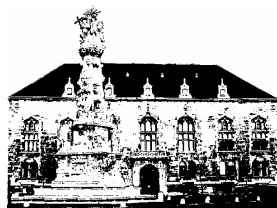
HOTEL KULTURINNOV

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

mka@mail.datanet.hu, hotel@mka.hu

www.mka.hu

MAGYAR-MAGYAR PÁRBESZÉD

Régiók találkozója, Kárpát-medencei Napok, Ausztrália Magyar
Baráti Köre, Magyar Emlékekért a Világban Egyesület, Hazatérők
Panoráma Világklubja, Dél-Afrikai Magyar Kapcsolatok Klubja...

Magyar Borok Háza, Apetito Étterem, Mátyás Vendéglő,
Fortuna Étterem, Galériák, Fortuna udvari üzletek...

Géczi János

Virágok csodajegye¹

A női szentek népszerűsödése. A nemcsak a domonkos, de a ferences eszmeiség jegyeit is magán viselő *Legenda Aurea*, miként a többi, legendákat egybefogó és ismertségükhöz hozzájáruló gyűjtemény, hatékonyan járult hozzá a szentekről alkotott elképzelést követő magatartásmódok elterjedéséhez. A legendáriumok többféle szentségmodellje a férfiak, a nők, sőt a gyermeknevelés számára is útmutatásul szolgáltak. Az első a sorban a *Bibliában* megmutatkozó, az ókereszténység dokumentumai szerint is követett apostoli magatartás, amely a minta alapja. A szentséghez elvezető életvitel példáit a krisztusi minta nyomán haladó vértanúk is ígérték. Újabb típus a szerzetes szenteké, akik, akár remeteként éltek, akár közösségben tevékenykedtek, nem a vértanúvá válás célját, hanem az akár ahhoz is elvezető szabályozott életút eljárásait tartották szem előtt. Szent Antal, Szent Ambrus, Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Márton, Nagy Szent Gergely, Szent Benedek egyaránt a küldetésük kiteljesítése részének tartották teljes életüket s a rákövetkező testi halált. Követőik, a reformot végrehajtó, rendi és rendiségi szerzetesek, Szent Bernát, Szent Domonkos, Szent Ferenc, de az uralkodói dinasztiák nem egy alapítója és leszármazottja is, maguk is a kiteljesített életútból következő szentség modelljét követték és hirdették.

A modellváltozásban megfigyelhető, hogy az egyetlen, az életet és az élet utáni sorsot egyidejűleg szentségesítő vértanúvá válás aktusa helyére időben elnyúlt, a személy teljes életében lépésről lépésre követett, intellektuálisan indokolt folyamat kerül. A szerzetesi szentségmodell a közösséghez viszonyulás különböző formái szerint tagolható, Szent Antaltól a monostori életet nyugaton szabályozó Nursiai Benedekig s a kolostort is elhagyó vándorprédikátorokig. E modellben a Krisztussal megvalósítandó közösség mellé különböző kiterjedtségű hívőkörrel vállalt közösség is került, s a forma vitae szabályai szerint a szent élete mindkét irányba terjedt. S e táguló hatókör a 11–13. század között elérte a nőket is.

Mindaddig, amíg a szent halálával szerzi meg alakja megkülönböztethetőségét, élete csak utólag válik követendő példává. A közösségtől többé vagy kevésbé elhatárolódó szentek is leginkább haláluk nyomán mutatkoztak meg teljes pompájukban; legelsőként azzal, hogy tetemük a paradicsomra utaló tulajdonságokat kapott. A relikviák a szentkultuszban a fizikai kapcsolatot s a szentből kinyerhető hatást jelentették. A szentek csodákat hagytak örökségül, s a csodák maguk is a szentek továbbélő, megnyilvánulni kész erejét igazolták. A szentkultusz harmadik modelljében a csoda már az aszketikus példa szerint aláztos, az egyház, illetve annak tagjai javára éppúgy, mint Krisztusért – leginkább Mária módján – tevékenykedő személy életében megnyilvánult. S felemelkedése nyomán e csodák vagy az azok jellegét követő újabbak meg-

¹ Részlet a szerzőnek *A rózsza és jelképei (A keresztény középkor)* címmel a Gondolat Kiadónál megjelenő kötetéből.

ismétlődtek – a hívók számára ugyanazt a közvetítést ígérve, ami a szent földi életének jellemzője volt.

A harmadik, a dinasztikus női szentek szentmodelljének kialakulásához a közösségbe tartozókról szóló elképélések átalakulása, a hagyományban meglévő női vértanú szüzek szerepének átértékelése, Krisztus anyja alaktulajdonosságainak részleteződése és mintául állítása s a nők tevékenységének (anyaság, gyermeknevelés, házimunka) sikeres újraformálása és értelmezése együttesen vezetett.

S az új szentségkép a Mária-kép bővüléséhez azzal járult hozzá, hogy a mennyei udvar ábrázolásai közé a trónoló, megkoronázott asszony képét, a Maestà-típust hangsúlyosabbá alakította. A Szentanya, miként egy társuralkodó, Krisztus mellett ült, oldalán női szentek, köztük a rózsás Dorottya, Cecília és Erzsébet. Mária és az alakja körül feltűnő, máriás tulajdonságú női szentek fontossá válásának bármelyik eredőjét tekintjük, mivel azok mindegyike antik keresztény előzmények sorát hívta segítségül, mindig jelen volt a rózsza. S a bővülő értelmű rózsza a szentmodell hangsúlyos vonásaira mutat.

A Mária-kultusz következményei. Abból a népszerűségből, amely Szűz Mária alakját övezte, a női szenteknek is jutott.

A vallás nőket sújtó erkölcsi megítélése Éva tettének következménye. Az egyházatyák kétféleképpen viszonyultak e kérdéshez: Máriát új Évának tekintették s ezért alakjáról, különösen Keleten, később pedig már Nyugaton sem mondtak le. Ugyanakkor a női szüzesség is értéként hangsúlyozódott.

A nők kizárólag a köznapi vallásgyakorlatokból nem rekesztődtek ki. Klerikusi szerephez azonban nem juthattak, s a női nem legjavanak értékelt, gyarapodó számú, kolostorokban élő apácák vezetése is férfiak feladata maradt. A középkor első felének nőket elutasító szemlélete azáltal, hogy a clunyi reform felszínre emelte és idézte a késő antikvitás kori keresztény irodalom nőmártírjait, megváltozott. A női szent- és relikviakultusz fellángolt.

A 13. században a szentek közötti nők aránya 12-ről 24 százalékra emelkedett [1]: az egyház soha ennek előtte és utána nem fogadta be ekkora mértékben a nőket.

A női mentalitásra, érzelemgazdagságra s az anyai és női érzelmek átvitt jelentéseire szüksége volt a világi és az egyházi életnek. A nyugati, francia, angol, német, majd a közép- és dél-európai udvari kultúra lovageszményének lehet, hogy csupán kelléke volt a többé-kevésbé testetlen, csupán egyetlen érzelem tárgyául választott nő, de alakját nemcsak az égi, hanem a földi szerelem jegyei is körülvették. A kereszténység aszketista vonulatát képviselő misztikusok, krisztológiájukba építetten, szintén hozzájárultak az amor sanctus modelljének megteremtéséhez, amelyben, csakúgy, mint a világiban, a női közbenjáró szerep vált értékeltté. Krisztus jegyese nem csupán az Egyház, nem kizárólag az egyház tagsága, de Mária s az erre az életre felkészült nő is lehetett. Éppúgy, ahogy a lovagok számára a hűbérurat nő is jelenthette, illetve képviselhette, akit férfias eszményítő tulajdonságokkal ruháztak föl, míg a férfi hűbérurat a nőszerelemmel megillető jegyekkel látták el a trubadúrok és a Minnesängerek. Szent Bernát ugyancsak női jegyekkel rendelkezőnek tudta magát, amikor gondoskodó és közvetítő szerepét hangsúlyozta.

A nőt nehezen lehetett megfosztani kettős természetétől. A vágánsok és a dél-francia lovagok mulatságaiban társ, szövegeiben testi szerető, akár penetráns figura, a vándorköltők és lovagok éteri magasságba emelhető eszményképe, a cisztercek Krisztusának aláztos, az Úr szenvedéséből részesedni akaró, meditáló alak. A 12. század sem tudott megszabadulni ettől a végletes szemlélettől – de a keresztes hadjáratokban a nyugati elképzelés megerősödött a bizánciak nyugati kereszténységénél kegyesebb Istenanya-képével.

Az európai uralkodók között a Mária-kultusz legelső terjesztői közé tartozott, nyugati társainál egy évszázaddal korábban, a 11. század elején sürgetve azt, a magyar Szent István király. Országá legfontosabb templomaiból némelet a Szűz oltalma alá helyezte, köztük a királyi templomot és temetkezőhelyet, a székesfehérvári székesegyházat. A *Legenda Stephani* később keletkezett irat, s bár nem bizonyítja, hogy az utód nélkül maradt István király végrendeletében valóban Mária oltalma alá helyezte volna országát, azt azonban igen, hogy létrejöttkor a térséget az örök szűz Istenanya patrónussága alattinak tudták. A Boldogasszony-tisztelet megnyilvánulása a 11. századból a térségben megült három Mária-ünnep – Gyertyaszentelő, Nagyboldogasszony, Kisasszony napja. [2] A magyar terület környezetéhez képest fokozott Mária-kultuszát azzal magyarázták, hogy az ország, uralkodója politikája révén mind nyugati, mind keleti keresztény befolyás alatt állt, s a clunyi hatást közvetítő Német-római Császárságból s az 5. századtól Máriát kitüntetetten megbecsülő Bizáncból egyszerre kapott indoklást annak megerősítésére. [3] Az először Magyarországon megjelenő Regnum Marianum-eszme kialakulásához hozzájárult tehát a keleti ortodoxia s a Mária-kultusz.

A kereszténység belső terjedésére a 11–12. században a női vallásosság ígért széles terepet. A városi prédikátorok lelkes hívőkre leltek a nőkben. A vándorprédikátor Arbrisseli Róbert megalakította pauperes Christi (Fontévrud) rendjét, amely ismét föltámasztotta a kettős – egymás mellett álló női és férfi – kolostorok rendszerét. A remeteközösségek hagyománya mentén létrejöttek a szerzetesrendiségek laikus testvérek intézményei, ami a világi férfiak vallásos tevékenységének új formáit biztosította. Elkerülhetetlenné vált a nők vallásos igényeinek kiszolgálása. Az ezt vállaló kolduló rendek létrejötte előtt is voltak törekvések a feladat ellátására, III. Ince 1201-ben – az itáliai valdensek rekatalizációjára – létrehozta a humiliátusok rendjét, amelynek kanonoki, szerzetesi és laikus csoportjához párhuzamosan női csoportok kapcsolódtak. A vándorutakat konventházakká, a vándorprédikálást koldulássá cserélő ordo fratrum minorum tevékenységét örömmel fogadta a nép, csakúgy, mint az 1220-ban kolduló rendként megalakult domonkosokat. A ferences és a domonkos rendek megszervezték a nőket kolostorokba tömörítő águkat. Német területen a domonkosok, francia vidékeken a minorita rend fogadta be végül a nőket. S ahol e rendi tagozódás nem következett be, ott a beginák életformája talált követőkre a mélyebben vallásos asszonyok köréből. Liège püspökségében az 1210-es években jött létre az egy pap vagy egy kolostor felügyelete alatt élő beginák vallási egyesülete azon nők részére, akik kiszorultak a túlszűfolt kolostorokból, illetve nem kívántak kötelező fogadalmat tenni. Így a nőknek ugyanolyan kolostori vagy laikus formákban gyakorolható, a világinál aszketikusabb életformát ígérő intézményrendszert alakítottak ki, mint a férfiaknak. A kolosto-

rokat adományokkal támogató családokból, a vagyonosabbak leszármazottjai közül s a világi életmódjukat megváltoztatni kényszerülő uralkodói familiákból rekrutálódó nők élettere a kolostor s a városi polgárság asszonyainak laikus közössége lett. A származásit követő intézményi rétegzettség különbségének feloldásához, az átjárhatósághoz hozzájárultak az itáliaiak dicséretét kiváltó, önkéntes szegénységet vállaló közép-európai hercegnők. Tevékenységüket a dinasztikus törekvések amúgy is támogatták: a kitüntetetten állami szerephez jutó családok pozícióját a vallási szerepvállalás hitelesítette. A dinasztikus női szentek kanonizációját s kultuszuk terjedését ugyancsak szorgalmazta az az uralkodói udvar, amely önmaga hatalmát, egy-egy rend segítségével, ilyen módon is szilárdítani kívánta.

A Mária-kultusz 13–14. századi vonulatával párhuzamos jelenség a közép-európai udvarokból kikerült, az apostolok életmódját követő, szentté avatott nők megjelenése. Szerephez jutottak azok a nemesi származású nők, akik a 12. században eretnekségnek tartott, majd a kolduló rendek által elfogadott és a laikusok részére Európa-szerte közvetített aszketikus életmódot követték. A domonkosok és a ferencesek s a 13. századtól engedélyezett, őket követő, laikusokat befogadó harmadrendek vallásos eszménye a szegénység és az emberbaráti kegyesség volt. Ugyan e vallásos életeszmény elsősorban a városi tömegek figyelmére tartott számot, de az udvari kultúrába is behatolt, és azt is a hatása alá vonta. Az önsanyargatásig eljutó nők paradox módon képesek egyesíteni a kolduló rendi ideált és a keresztényi elveket követő uralkodói dinasztiai lovagiságát – miközben ahhoz is hozzájárultak, hogy személyükkel dinasztiajuk auráját hitelesítsék. Eközben a nőkről több mint fél évezrede rögzült, másodrendűségüket és esendőségüket hangsúlyozó képzetek megváltozását is elérték. A kereszténység, az udvari lovagiság ideálját ötvöző hatalom a 12. századdal a lovagkirályok és a férfiszentek megteremtőjévé vált, majd az újabb rendi törekvések által befogadott, egymást szüntelen erősítő Mária- és nőkép a női szentek megjelenését tette lehetővé, illetve indokolta.

A rokonsági kapcsolatokkal rendelkező, életszentségük okán szentté avatott hercegnők tisztelete a családi kapcsolatok értékelését hozza tehát magával. Az Erzsébet és Margit, Kunigunda (II. Henrik császár felesége), Hedvig és mások kínálta minta a Mária-kultusz alakulásában is tetten érhető. Szűz Mária ettől az időszaktól nemcsak a fiával, de rokonaival is körbe lett véve, Szent Anna tisztelete pedig éppúgy megerősödött, miként a Szent Családé.

Árpád-házi Szent Erzsébet. Két igencsak kedvelt nőnek, a korábban tárgyalt vértanúszent kappadókiai Dorottyának és az életszentségével megjelölt Árpád-házi Erzsébetnek is rózsza az életerényére utaló jegye. A vértanú Dorottya története – még abból a korból, amikor nem egységesedett a kereszténységben a nők alacsonyabbrendűségéről alkotott vélemény – része volt a *Legenda Aureának*, bár a Th. Graesse-féle kiadásban csupán a függelék darabja. Erzsébetnek a – megváltozott nőeszményt követő – legendája esetében a hovatartozás azonban vitatott [4]. Kettejükét mindenesetre az asszonyi moralitás megítélése változásával, a késő román és a gótika festészetében virággal együtt ábrázolták, ami majd néhány évszázaddal később a látomásos női szentekhez is társult. Egyetlen, de legjellemzőbb vonásuk azonban a patrisztikában kialakult

nézetet követte: mindketten Krisztus szolgálóleányai, s a virágaikkal példázták hogy mily nagyra értékelik Krisztus véráldozatát.

A szent, akinek életéhez a legtöbb középkori eredetű rózsacsoda kapcsolódik: Árpád-házi Erzsébet (1207–1231). A 13. századi legendáírók sokasága számára volt kihívás a tübingiainak inkább, mint magyarnak tekintett királylány életének vonzó példája. A dominikánus Jacobus de Voragine és Dietrich von Apolda mellett a ciszterci Caesarius von Heisterbach és a ferences Celanói Tamás, sőt rajtuk kívül több költő, így a francia Rutebeuf, illetve Nicholas de Bozon is elkészített egy-egy saját biográfiát. Ez nemcsak a hagiográfiai anyag gazdagságát jelzi, de azt is, hogy a legkülönbözőbb rendi és világi törekvéseknek akadt mondandója Erzsébetről, illetve arról a feladatról, amely a fiatalon elhunyt asszony kegyes élete jóvoltából beteljesedett. A népszerűség bizonyítéka az is, hogy IX. Gergely pápa 1235-ben, néhány évvel halála után máris szentté avatta Erzsébetet.

Jacobus de Voragine összeállításában a legenda Erzsébet királyi származását hangsúlyozta, s azt, hogy az ifjú, de már kegyes, a világ javaitól irtózó lány patrónájául a boldogságos Szűzet választotta. Nagylelkűsége és alázatossága határtalan volt, s bár elutasította udvari feladatait, atyai parancsra feleségül ment a tübingiai tartománygrófhhoz. Áhítattal foglalkozott a betegekkel, szegényekkel, s minden igyekezetével azon volt, hogy az alázatos Szűzhöz váljék hasonlóvá. Tevékenységével nemegyszer elérte, hogy Máriához hasonlatosnak tűnjön. Férje, a tartománygróf méltányosnak mutatkozott vele, s maga is buzgón követte Isten tettel és szóval történő dicséretében, mígnem keresztes lovagként, szentföldi látogatása alkalmán elpusztult. Az özvegy Erzsébet állhatatosan tűrte a megaláztatást, a nyomort, a gyóntatója által rárótt terhes és kellemetlen kötelezettségeket, s a tökéletesség csúcsára jutott. Kórházat építtetett, kegyessége, szegénygondozása példaszerű. Halálakor rögtön kiderült életének szentsége: édes illat párolgott teteméből, a madarak és angyalok szűzet dicsérő dallama töltötte be a levegőget, testéből gyógyító hatású olaj áradt. Csodákat tett nevének és érdemeinek említése, sírja fogadalmi helyé lett, és a belőle, róla, illetve tőle származó ereklyék is tovább közvetítették szentsége különleges hatását. A legendában azonban szó sem esett rózsákról. Voragine arról sem tett említést, hogy Erzsébet a Tübingiában megjelenő ferencesekkel kapcsolatba került, s részükre kápolnát alapított.

Szent Erzsébet terjedelmes hagiográfiája aszerint is kettéválasztható, hogy tartalmazta-e vagy sem a virágok csodajegyét. Az első munkákban ezekre utalás sem történt. Erzsébet első legendája, a szentté avatása kérelmezéséhez készült *Summa vitae* (*Brevis narratio de vita*) Konrad von Marburgnak, Erzsébet domonkos gyóntatójának a munkája. A szentté avatáshoz szükséges vizsgálatok során tanúk sora vallott arról, hogy Erzsébet élete és kultushelye csodákban bővelkedik. A dokumentumok részét képezte Erzsébet négy szolgálójának meghatározó emlékezése, amelyekből 1236 és 1244 között a *Dicta quattor ancillarum*ot s későbbi változatát, a *Libellus de dictis quattor ancillarum*ot szerkesztették. Amíg Magdeburgi Konrád a vallásban elmerülő feleség és a világtól elvonuló, másokat segítő özvegy alakját örökítette meg, a négy szolgálóleány vallomása nyomán keletkező irat két újabb életszakaszt: a gyerekkort s a marburgi kórházi tevékenységet mutatta be. A *Libellus*, szemben Konrád tárgyszerű

és csupaszi leírásaival, bővelkedett érzelmgazdag jelenetekben. A Perugiában tartott szentté avatás pápai prédikációja s a kanonizációs bulla Erzsébet szentségét a ferences harmadrendhez kötötte [5], az egy évvel későbbi, 1236-os ereklyék felemelésére a hagyományos szentség jellemzőinek átrendezésével új legenda születésére szolgált indokul, amelyet a ciszterci Ceasarius von Heisterbach írt meg. A ferences kultusz fejleménye az a hamarosan megszülető új irat is, amely vélhetőleg II. Frigyes császár udvarának szemléletéről is vall: a *Beata autem E. regis orta natulibus* kezdetű életrajz. Celanói Tamás 1249-es *Vas admirabile, opus excelsije* úgyszintén a ferences szemlélet hangsúlyozója, melynek eredményeként Assisi Ferenc után Szent Erzsébet is a harmadrend példátlan mértékben hivatkozott alakjává vált. A türingiai szent életének földolgozását a domonkos Vincent de Beauvais 1244-es legendagyűjteménye, a *Speculum historiale* is vállalta, s ez a francia királyi udvar kegyességét mutatta. S mint említettük, a domonkos Jacobus de Voragine sem hagyta ki a *Legenda Aurea*-ból a *Libellus*-ból kiinduló legendaátdolgozást.

A hagiográfia friss, egészen újszerű és lelkes ismétléseket eredményező motívumai a 13. század legvégével jelentkeztek. Toscanai eredetű a virággá átváltozó kenyér motívuma: *„Egyszer, miközben vitte lefelé a konyhából elcsent ételt, az csodásan virágzó virággá változott az ölében.”* [6] A *Beata Elisabeth filia Ungarorum in purpura et deliciis nobiliter educata* kezdősorú legendához hasonlóan a Montecassinóban található ferences breviárium mindezt akként tartalmazta, hogy a szigorú férj meglepte a szegények számára kötényében élelmet vivő asszonyt, de annak hazugságát a csoda elkendőzi:

Egyszer a gróf ott állt a konyha előtt, s amikor Erzsébet meglátta, elpirult, még nagyon fiatal volt akkor. A gróf hozzálépett és a vele tartózkodó lovagok színe előtt, egy kicsit játékos hangon megkérdezte, hogy mit visz a kötényében. Amaz elmosolyodott és visszakérdezett: „Elhiszed, ha azt mondom, hogy rózsát viszek a barátomnak?” Mire a gróf: „Látni akarom!” És erre az engedelmesen leeresztette ölénél a ruha szegélyét, ahova a húst tette, és ott mindenki szeme láttára hirtelen gyönyörű illatozó rózsák jelentek meg, amiket szertehintett maga előtt. Mindenki csodálkozott, hogy hogyan tehetett szert télidőben ilyen gyönyörű rózsákra. A férj rájött arra, hogy felesége barátja, a mindenható Jézus Krisztus volt az, aki nem engedte, hogy Erzsébet a többiek előtt szégyenben maradjon. [7]

Az első változat volt az, amely apróbb-nagyobb hiányokkal és kiegészítésekkel Európa-szerte népszerűsödött. [8] Hermann von Fritzlár 14. századi *Buch vin der heiligen lebine* könyve az északi irányba terjedés ilyen korai dokumentuma. A német terület mellett a magyarokon is feltűnt, ahol a szerzetes szerzők szintén ezekből az életrajzokból vették adataikat, de csak a 15. században. [9] Ekkor a lány elemózsiája mutatkozott meg rózsaként a lányka kötényében.

A francia területen is ismerősek a rózsacsodák. A középkor két gyűjteménye foglalta egybe mindazokat az elképzeléseket és mesés történeteket, amelyek, a toszkánok mellett, az Erzsébethez utóbb kapcsolódó rózsalegendák előképei. Ezek Jacques de Vitry gyűjtése eredményeként (1240) váltak ismertté, majd prédikációs gyűjteményben kerültek továbbörökítésre és terjesztésre. [10] Né-

melyik visszautalt, amint azt a Szent Erzsébet legendájának eredetét kereső kutatók bizonyították [11], a Provence-ban feljegyzett lovagkori rózsatörténetekre is. Vitry prédikációiban a csoda megtörténtét a korai keresztény mártírok szenvedéstörténeteiben jelként értékelt illatömlés bizonyította: a felesége szobájába berontó férjet az asszony ágyában a rút bélpoklos helyett a semmivel sem összetéveszthető, jellemző illat fogadta. Ezt az odort a németalföldi Thomas de Chantipré – *Bonum universale de apibus* 1263-as legendagyűjteményében –, ha nem is Erzsébet kapcsán, de a rózsákból eredeztette. [12]

Auxerre-ben a dominikánus Thomas de Chartres egyik prédikációja a Szent Erzsébet-i leprosus-motívumot előlegezi. Az 1273 körül rögzített szöveg csupán egy Erzsébet nevű leányról szól, s a beteggondozóra rátörő férfi e leány pogány, indulatos apja:

Ez a lány nagyon buzgó hitű és alázatos volt, szeretett kegyes és jótékony cselekedeteket véghez vinni. Titokban befogadta a szegényeket a szobájába, megmosta a lábukat, és befektette őket a saját szép ágyába. Egyszer csak az történik, hogy megjelenik neki az Úr egy szörnyűséges leprás alakjában. A kegyes lány jóságosan befogadja és megmossa a lábát. [...] Mindezt megtudta az apja, és amikor vádaskodva odajött, semmi egyebet nem talált az ágyban, mint szépséges rózsákat, melyek beillatozták az egész ágyat. Amikor azután megismerte mindennek az okát, megtért a keresztény hitre. [13]

A beteg helyén az ágyban virágok heverték, a szent tevékenység indoklásául. Máshol a rózsák az asszony égi eljegyzettségének bizonyítékaként Krisztussá változtak. [14]

Az 1293-ban a dominikánus Dietrich von Apolda által készített reinhardsbrunni szupplementum – *Vita S. Elisabethae, vita landgravii Thuringiae et b. Margaritae, quarum illa Andrae II, haec Belae IV Hung. Regnum filia erat* – Szent Erzsébet életrajzához kapcsolta mind a bélpoklos hálósobában való ápolását, mind a férj megjelenését, mind pedig a beteg testének keresztel való helyettesülését.

Árpád-házi Szent Erzsébet, II. Endre leánya, a német és a magyar, majd pedig az egyetemes egyház adakozó, közkedvelt szentjévé vált, aki három koronát is viselt, a hajadonként, a hitvesként és az özvegyként beteljesedett szent élete jutalmául. A hármaskorona, amely legelőször Krisztust illette meg, majd Máriát – majd a pápákat, akik tiarát viselnek –, a kiválóságuk miatt leginkább értékelték értékjelzője. A szent történetének különböző, tipizált epizódjait gyakorta ábrázolták itáliai, német–magyar, ferences, domonkos és ciszterci szellemiségű képeken. A *Santa Croce Bardi-kápolnában* Giotto (Firenze, 1317 k.) Erzsébet rózsaalamizsnát oszt, ugyanúgy, mint az 1320 környékén készült *Szent Erzsébet-freskóciklus* a nápolyi *Donnareginában*, illetve Lippo Vanni 1340 körüli szárnyas oltárán (Lowe Art Gallery, Miami).

Az *Legenda Aurea* s egyéb francia, valamint németországi domonkos és itáliai ferences történetekre mutattak vissza a 15. századi magyarországi legendaváltozatok. Laskai Osvát (1450?–1504), a pesti ferences rendházfőnök latin nyelvű prédikációs könyve vagy a Laskait tanító Temesvári Pelbárt *De santis*

beszédciklusát forrásként fölhasználó Karthausi Névtelen *Érdy-kódexe*, miként az előzmények, a királylányt a betegek és a szegények önzetlen istápolójaként, a testi örömeiről lemondó, a szenvedéseket kereső, a királyi élet gazdagságát elutasító s a szegénységet Isten iránti szeretetből vállaló szentként mutatta be, akinek a kereszténység kegyességében gazdagot és szegényt egymással összehasonlítóan állító életszentségét a virágok képviselték.

Az *Érdy-kódex* (1526–1527) szerint az ötesztendő, máris ájtatos életet élő, a világi hívságoktól elforduló gyereklánnyal ekként esett meg az első csoda:

Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy mint senki ne látná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elében az szegényeknek. És íme elől találá az ő atyja, csodálkozván rajta ennen maga, mit járna és hová sietne. Megszólójtá őtet: »Fiam, Erzséböt, hova mégy, mit vissz?« Az nemes királ leánya, miért felette szemérmes vala, nagyon megszegyenlé magát és megjijede, és nem tudá félelmében egyebet mit felelni: »Ím, rózsát viszők.« Az ő atyja kedég mint eszös ember meggondolá, hogy nem volna rózsavirágzásnak ideje, hozjá hívá, és meglátá kebelét, hát mint szép rózsavirág az aszjú apró portéka. [15]

Gyerekkorának másik rózsacsodája [16] akkor történt, amikor a Wartburg várában nevelkedő királykisasszonnyal apja közölte, hogy hamarosan feleségül kívánja adni. A kolostori életre eltökélten készülő leányka, rózsakoszorúval a fején, egy pataknál imádkozott, amikor atyja döntéséről értesítette. Apja akaratát alázattal elfogadva levette fejékét, s az erkölcsét képviselő virágokat a vízbe vetette. Gyermeki engedelmisségét jóváhagyva a rózsabimbók érett rózsává feslettek, s elborították a teljes víztükröt. [17]

Az 1226. évi éhínségkor az általa osztott kenyér és sör is – a krisztusi előkép szerint – megsokszorozódott. A titokban elajándékozott kenyérfalatok, hiszen a kegyes Erzsébetet, adakozása [18] miatt, a germán férj feddön kérdőre vonta, rózsákká változtak. [19]

A legenda leprosus története az Erzsébet jegyajándékát felélő Hermann türingiai őgróf várában történt, ahol a felserdült leányt feleségül adták Lajoshoz. Az egyes változatok [20] szerint a befogadott leprás, a kor legundorítóbb és legfélelmetesebb kórjától szenvedő beteg helyén – a grófi ágyban – Krisztus véres testét, illetve rózsákkal körbevett keresztet talált a feleségére rátörő ifjú Lajos. Az utóbbi elképzelés szerint alakult jelenetet ábrázolta a kassai székesegyház szárnyas oltárán lévő – az *Érdy-kódex*nél korábbra datálható – tábla-képek egyike.

A *Máté evangéliuma* [21] azon részének megfelelően cselekedett Erzsébet, amelyben Krisztus arról értekezik, hogy mindazok, akik az éhezőkhoz, szomjazókhoz, számkivettettekhez vagy betegekhez könyörületessel szívvel fordulnak, őt magát támogatják.

Szintén az *Érdy-kódex* Karthausi Névtelenének előadása szerint Erzsébet

Néha kedég el-bement az szegényes hispotályában és az rútságus poklokat tapogatta, fejöket mosta és feresztötte. Történék egy napon, mikoron ura hon nem volna, hogy undok poklost megferesztte ennen házában és nyu-

gotá el ő uránk úrfiú ágyában két lepedő között. És azonközbe juta haza az ő vitéz ura. Íme nagy panasszal elejben esének az irégyök, kezdtek nagy erősen vádolni az szent asszont, hogy tékozló volna, és nem tartaná takarékosan ő urának jószágát, szolgálit es megölné éhheh-szoméhal, és mindenestől fogva gonosz életű volna. Mondának annak felette: »Ha kedég, nemes uram, szavunkat nem hiszöd, ménj el-be ágyas házadba, és egy nagy szernyű undok-ságus poklost találsz úrfiú ágyadon nyugodni. Ám lássad, hogy mind élyen szertelen dolgokat el kell engedni.« Mikoron az jámbor úr azt hallotta volna, megindula rajta, és nagy hertelen mezejtelen fegyverét ragadá, mondván: »Mi dolog ez, akit hallok! Ha immáran jószágomat nem kíméli, avagy ennenmagamat kíméllene!« Nagy haraggal beité az ajtót, hogy mind az poklost megölje, mind az szent asszont levágja. És mikoron felemelte volna az lepődöt, látá hát, íme, az áldott megfeszült Jézus Krisztus nagy vérbe keverödvén fekiszik az ágyon. Ottan megrettene, és bocsánatot kére tüle, és elenyészék Jézus Krisztus öelöle.

A vörös rózsá, miként a mártírsebre és -halálra, akként utalt Krisztus öt sebére, Krisztus vére pedig a földi erkölcsi normákat meghatározó mennyei szeretetre. Ez a szimbólumsor tette lehetővé, hogy a véres seb rózsája magát Krisztust vagy jelképét, a corpust helyettesíthesse, s a mennyei szeretet Erzsébetben való kitöltődésére mutasson. Krisztus testi szenvedése jegyeinek és a rózsának közvetlen kapcsolatát az 1300 körül készült Röttgen-Pietà az öt, rózsaszíromszerűen megalvadt vérfolt is mutatta. [22]

Az Erzsébet-legenda három fejezete: a gyerekkor, a házasság és az özvegség, valamint a hozzájuk tartozó három történet (a gyerekkori, a télvíz idei rózsá, a felnőttkori köpeny- s végül a leprosus-történet) az emberi élet három szakaszát a rózsá jelentéstartományába illesztette, amelyeket ezek után megjeleníthetett a virág. Másrészt a rózsá a keresztény ájtatosság, az engedelmes alázatosság és a könyörületeség jeleként olvastatott.

Erzsébet halálakor „nagy szép mennyei illat ité meg a házat, és az szent test, mint az balsamom olyanná lén. És negyed napiglan eltemetetlen hagyák éjjel és nappal, édesködvén az szép illatban”. E mindent betöltő szagot a korai keresztények vértanú-történetétől kezdve e 10–12. századi legendákig kizárólag akkor lehetett érezni, ha valamely erényes és igaz ember földi élete végével rögtön az igazi életbe született – boldogként! A halál pillanata eszerint csupán rövid átmenet, amelynek semmi köze sincs az elmúláshoz.

A szintén Árpád-házi hercegnőről szerzett Margit-legendában (1360–1409 közötti fordítás 1510. évi másolata) – amelynek forrása Margit gyóntatójának, Marcellusnak 1276–1300 között készült latin nyelvű legendája – ugyanez az édes, csudálatos illat volt érezhető a sírnál: „Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhez, kezdte érezni nagy édes, csudálatos illatot, miképpen ha ott valaminémű jóillatú kenetöt töttenek volna el. Kezde ez fráter illatozni ez szent szűznek fejénél és lábainál és sokszor érzé ezt a csudálatos illatot. Mondá ez fráter Péter provinciálisnak: »Atyám, ez hely csudálatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminémű illatot vagy kenetöt ne töttenek legyenek.«”, majd pedig néhány mondattal később így folytatja: „...az koporsó megkészült volna, két avagy három nap után, és mikoron az meste-

rok elvették volna az elebbi faragatlan követ az sérről és akarnáják az verös márvánkoporsót az sérre tenni, legottan, hogy megnyitották volna az sért és akarnáják reá tenni az verös márvánt koporsót, oly igen édes illatú pára, füst és illat jű vala fel az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak ott.” [23]

Mennyei illatot árasztott az apáca is, aki a mennyországról adott hírt társnőjének, miután a szüzeknek kijáró koszorút viselhetette a fején. [24] Az igazak halálát leíró szövegekben [25] többször megtalálható a szentek szentségének bizonyítékaként (az angyalok madarak formájában való összegyűlése és éneklése mellett) a mennyei születés jeleként a szentséget tanúsító illat.

Honorius Augustodiensis 12. századi *Elucidarium*a szerint: „...amikor az igaz haldoklik, órangyala jön angyalok seregétől kísérve édességes dalokkal, és lelkét, Krisztus jegyesét elviszi a test börtönéből, s mérhetetlen fény és csodálatos illat közepette vezeti a mennyei palotába, a lélek Paradicsomába.” [26]

Az a Máriát a korábbinál teljesebben magába foglaló, de krisztocentrikus példa, amelyet Erzsébet szentsége képviselt, nemcsak a ciszterciek s még inkább a ferencesek és domonkosok megszólította tömegekben, hanem a dinasztikus kapcsolatok fenntartására ügyelő, hatásuk alatt lévő elitre is hatott. A dinasztikus szentség példaként szolgált számos rokoni körből származó hercegnő számára. Kimutatható például a kapcsolat Erzsébet és a II. András házasságából származó Jolanta unokája – szintén Erzsébet – között. Őt, akit Portugáliai Szent Erzsébetként (1271/82–1336) ismerünk (aki egyébként a coimbrai zárda patrónusa, ezért található ott a temetkezési helye), felmenője rózsacsodái által jellemeznek, s attribútumának szintén a rózsát tekintik. Erzsébet és a Szentföldről rózsával visszatérő IV. Thibaut champagne-i gróf családja között is kapcsolat látszik: Szent Lajos lánya, az Erzsébetnek megfelelő nevű Izabella 1255-ben V. Thibaut, Navarra királya felesége lesz; az ő számára írta *La vie saint Elysa*bet verses Erzsébet-legendáját Rutebeuf, amelyet majd követ Nicholas de Bozon s egy harmadik szerző munkája is. A leprásokkal megkülönböztetően törődő Erzsébet és nagynénje, az állítólag maga is leprás Sziléziai Hedvig között a rokoníthatóságot a betegségben foglalja magában. Mások Erzsébet minorita kórházalapítását követték, így a Hedvig alapította ciszterci kolostorban nevelkedő unokatestvér, Csehországi Ágnes és testvére, Anna.

Az Erzsébet-legendák második, rózsacsodák által tipologizált formája a testiség újabb megnyilvánulását is problematizálja. Önmagában a beteg testtel való foglalkozás is utalt arra, hogy naturalizálódik a vallás földi élethez való viszonya, s ez a jelenség ragadható meg abban is, amikor az élet végpontját értékelő, vértanúvá váló szentek helyett az életszentségű alakok megjelenésére került sor. Hasonlóan érdekes a leprosus-motívumban bekövetkezett változás: a rózsává, Krisztussá vagy keresztté változó leprás test jeleneteiben lehetetlen nem észrevenni az erotizálódás jeleit. A saját ágyba fektetett férfi vagy annak szimbóluma óhatatlanul szerelmi kapcsolatra utal, még ha égi is ez a szerelem. A jegyes és a vőlegény együttléte a ciszterci magyarázatoknál még kizárólag szellemi és szimbolikus; e szimbolizmus ugyan továbbra is megmaradt, de tárgyiasult. A vallás rózsajelképiségében is bekövetkezett egy elmozdulás: a fogalmi szerep a rózsa képi szerepe irányába haladt.

Mintha e tárgyiasítás profánságát ellensúlyoznák a 14–15. századi, azaz késő középkori, Itáliában felbukkanó források. Erzsébet történetének elbeszélései ezekben látomásokkal egészülnek ki. Toscanából és Umbriából 1320 tájékaról ismert például a sokszor egy Bonaventurának tulajdonított, Krisztus életéről meditáló írással egybekötött opusculum, a *Revelationes beate Marie virginis facte beate Elisabeth filie regis Ungariae*. [27] Az olasztól magyarig, spanyoltól angolig számos nyelvre lefordított szöveg Erzsébet és Mária társalgásáról tudósító víziót rögzített. A vizionáló és így prófétáló női szentekre való hivatkozás a 13. században vette kezdetét, de a 15. századból is ismert. Jean Rhéal tanúvallomása, amelyet Jeanne d'Arc rehabilitációs perében tett, megőríz egy ugyan Szent Erzsébetre s a hozzá tartozó rózsára való utalást, de egy Jeanne d'Arc tevékenységét előre megjósoló szöveg kontextusában. [28] A látások Máriaja is kettős értelmű: éterizáltsága ugyan megkérdőjelezhetetlen, de mégiscsak érzékszervileg értékelhető saját tapasztalat nyerhető róla. Ennyiben a leprosus szimbólumban tárgyiasítás és a vizionálás a skolasztika bizonyítási módszerét követte. A fogalmi jelkép mellé (akár a látomásban részesülő ember, akár bárki más számára látható) képi, illetve tárgyi jelkép is illesztődik – s az említett esetekben a rózsá, illetve Mária szakralitásán belül némi profanizáció is fölsejlett.

Irodalom

- [1] Klaniczay G. (2000): 171.
- [2] Kühár Flóris (1939): *Mária-tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában*. Budapest
- [3] Klaniczay G. (2000): 126–127.
- [4] Madas E. (1990): 318.
- [5] Klaniczay G. (2000): 312.
- [6] Lemmens, L (1901): 15–19. in. Klaniczay G. (2000): 288.
- [7] Laban A. (1907): 104.
- [8] Sz. Jónás I. (1986): 174–175.
- [9] Sz. Jónás I. (1986)
- [10] Surányi D. (1985): 340.
- [11] Surányi D. (1985): 340. és Rapaics R. (1932). 56–57.
- [12] Rapaics R. (1932): 56–57.
- [13] Ms. BN lat. 16481, f. 214. in. Klaniczay G. (2000): 289–290.
- [14] Klaniczay G. (2000): 314.
- [15] *Érdy-kódex* 639–641 – Nytár 5, 476–487.
- [16] Rapaics R. (1932): 58.
- [17] Laskai Osvát *Bega Salutis* című gyűjteményének 108–109. beszédei foglal-
- koznak Szent Erzsébettel, s itt van szó a vízbe dobott virágkoszorúról.
- [18] Az adakozásból vezet le az egyik változat az ún. köpenycsodát (*Érdy-kódex*): ...és nagy hálaadással és könnyhullatással reá vevé és leányival el ura eleiben nyomatik nagy tisztossággal, és elálmélkodának mind közönséggel, színének, szavának, személyének és ötözetinek szépségén... Mindez egy francia ismeretlen szerzőnél: Midón elhagya a szobáját, mindenki elámult az úrnő szépségén, akit a lélek sugárzása töltött be, és oly szép pír volt az arcán, mint a hajnali rózsá. Sz. Jónás I. (1986) 70.
- [19] Seibert, J. (1986): 84.
- [20] A leprosus legendát a ferences szerzetes által készített, klarissza apácáknak szóló *Tihanyi kódex*ben is megtaláljuk, amint a *Reinhardsbrunni Supplementumok*ban, avagy egyéb hagiografiai anyagban is benne foglaltatik.
- [21] Mt 25.35 – 40
- [22] Seibert, J. (1986): 271.

- [23] *Margit-legenda* 1–108 – Nytár 8, 1–37; RMKód 10, 39–253
- [24] *Péld* 70–73 – CodHung 4, 108–114
- [25] Toledói Julianus: *Prognosticon*; Szent Ágoston: *De cura pro mortuis gerenda*; Petrus Damianus: *Institutio Moniales*. in Sz. Jónás I. (1986): 18.
- [26] Augostodiensis, Honorius: *Elucidarium*. III. 1. in Sz. Jónás I. (1986):201.
- [27] Klaniczay G. (2000): 291.
- [28] Klaniczay G. (2000): 291–292.

A bátaszéki Nagyboldogasszony-templom Pádulai Szent Antal-oltára, két oldalt Szent Margit és Szent Erzsébet életnagyságú szobraival (Molnár Ágnes felvétele)

Dr. Török József

Két életszentség üzenete

Az 1387. március 31-én Székesfehérvárott királlyá koronázott Luxemburgi Zsigmond emlékezetét két színhelyen (Budapest és Luxemburg) tartott, nemzetközi összefogással készített kiállítás örökítette meg két évvel ezelőtt. Több mint százhusz múzeumból gyűjtötték egybe a vele kapcsolatos tárgyi emlékeket; s nem valószínű, hogy valaha is még egyszer „találkoznak” a káprázatos műkincsek. Ezért csak helyeselni lehet, hogy nagyméretű, terjedelmes katalógus, illetve tanulmánykötet jelent meg először magyarul, majd franciául, a kiállítás helyszíni időrendiségének megfelelően. Maga a kiállítás ténye egyben üzenet volt: a középkor végi Magyar Királyság sok-sok szállal kötődött az akkori Európához. Zsigmond pedig német-római császárként, cseh királyként meg személyesítette Magyarországot európaiságát.

Zsigmond páratlan politikai örökséget hagyott az utókorra; mellesleg a latin kereszténység központi intézményét, a pápaságot kivette a 39 évig tartó mély válságból.

Ez a kiállítás szinte sugallta, hogy két esztendő múltán, 2007-ben az utókor méltó módon fog megemlékezni az Árpád-ház két kiemelkedő személyiségéről, kerek évfordulóik kapcsán.

Az Intelmek címzettje, Imre ugyanis – a magyar középkorászok többségének véleménye szerint – ezer éve született; a kisleányként német környezetbe került Erzsébet pedig nyolcszáz évvel ezelőtt látta meg a napvilágot.

Mivel e két Árpád-házit a katolikus egyházban szentként tisztelik, érthető, hogy elsősorban egyházi megemlékezések sorozata igyekezett alakjukat, életművüket fölleveníteni. A Szent Erzsébet-év Liszt Ferenc oratóriumának előadásával kezdődött, és a Magyar Történelmi Társulat egynapos konferenciája lesz az egyik záró emlékezés. Sárospatak és Kassa együtt ünnepelték a rózsák szentjét, ám Erzsébet fogadott hazájában, élete főbb színterein (Wartburg, Eisenach, Marburg) az egyházi ünneplésen túl az emlékezés hivatalos, világi szinten is nagyobb teret kapott. Árpád-házi Szent Erzsébet talán karitatív és „egészségügyi” ténykedése miatt nem eléggé vonzó a mai magyar világban? A választ azok tudnák megadni, akik elutasították az emlékezés-ünneplés hivatalossá tételét. Legalább az egyháziak megtették azt, ami rajtuk múlt.

Erzsébet alakja a legendák aranypalástja mögött is élő, vonzó, sőt modern. A mindenki által ismert rózsacsodában az ő jószívűségén túl maga a rózsza hangsúlyozandó mint legjellemzőbb szimbóluma ténykedésének. A virág misztikus tulajdonságaival a természetfölötti valóságba begyökerezettségéről árulkodik. A rózsza pirossá akkor lett, amikor Krisztus vérenek egy cseppje a kereszt tövében ráhullott. Erzsébet férje, Lajos türingiai őrgróf ezért láthatta meg a hitvesi ágyba fektetett leprás betegben a szenvedő Krisztust. „Amit egynek tettetek, velem tettétek” – az evangéliumi szavak örök érvényűek. Ugyanakkor ennek ellenkezője is igaz, vagyis a mulasztás (főként ha szándékos és szervezett) visszahull a mulasztók, elkövetők fejére. Szent Erzsébet példáját Európa közel nyolc évszázadon

át követendőnek tartotta. Éppen itt és most lenne időszerűtlen, feledhető? Az Erzsébetről szóló korabeli, hiteles dokumentumok végre magyar nyelven is teljes terjedelemben hozzáférhetők. Remélhetőleg minél több olvasóra találnak.

Az ezer éve született Szent Imre esetében a források nem ilyen bőségesek, s ezért a történészek közül néhányan szinte megismerhetetlennek tartják alakját, személyiségét. Más középkorászok azonban a gyér adatokból mintegy mozaikképet alkotva állítják, hogy lehet vele kapcsolatban hiteles értesülésekre szert tenni. Föltehetőleg másodszülött volt és csak a késői forrásban néven nevezett Ottó halála után lett trónörökös. Apja, Szent István uralkodási alapelveit, mondhatni az első magyar államelméletet egy művelt, Nyugatról jött klerikus rögzítette latin nyelven. Imre mellett lelki gyámolítójaként a korabeli Európát ismerő szerzetes állt a Velencéből jött Gellért személyében. Az „oroszok vezére” a varég-orosz zsoldos katonák csapatának élén saját központjában, a bihari földvárban tanult országolni-uralkodni, önállóan. Ott volt a helye apja oldalán 1030-ban a nyugati határon, a csatamezőn. Halála pedig nem idegen orgyilkosok galád merénylete, hanem a harcászatra edzésként űzött, veszélyeket is magában rejtő vadászat tragikus kimenetele, következménye. Imre hercegre a székesfehérvári egyházmegye konferenciával emlékezett és az egyházmegyei múzeumban kiállítás nyílt.

Erzsébetnek 24 év adatott, hiszen 1231-ben hunyt el. Vélhetőleg Imrének is ugyanennyi, mert halála évszáma (1031) biztos, születési éve (1007) valószínűsíthető. Mi köti össze őket az azonos számú megélt éven túl? Az Árpádok vére és a közös keresztény hit. S ezen túlmenően a nemzet emlékezése.

Valószínűleg osztrák mester készítette a Szent Erzsébetről készült festményt a pécsi Miasszonyunk templomában (Beckné Dekker Mária felvétele)

Jankovics Marcell

Boldogasszony, anyánk

A magyar Mária-kultusz

Boldogasszony a magyar ősvallás anyaistennője. Szent Gellért püspök javaslatára a térítő Szűz Máriára vitték át e nevet (vö. *Boldogságos Szűz Mária*). Ósi magyar *boldog* szavunk így lett a Szűzanya latin állandó jelzőjének (*beata, beatissima*) magyar megfelelője mind a nép ajkán, mind az egyházi gyakorlatban. A magyarok Mária-kultusza közel egyidős a keresztény hit felvételével, és a nyugati kereszténységben mindmáig csak a latin országok Mária-tisztelete mérhető hozzá. A többi nyugati keresztény országban a korábbiakhoz képest visszaszorult – ebben a reformációnak és a már végbement városiasodással együtt gyengülő vallásosságnak bizonyára szerepe volt.

Szent István királyunk Fehérvárott az „örökké Szűz dicsőségére” emeltet bazilikát, amelybe majd ő és utódai temetkeznek. A kortársak égi jelnek tekintették, hogy Nagyboldogasszony napján, Mária mennybevitelének augusztus 15-i ünnepén hal meg. A 'csodás' egybeesés magyarázza, hogy a Könyves Kálmán korában keletkezett Hartvik-legenda szerint István „királyságát az örökszűz Istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még a szűz mennybevitelének ünnepét is, tulajdonnévénél hozzátétele nélkül, csak Úrnó napjának emlegetik”. Úrnő, ez a Boldogasszony megszólítás jelentése.

Boldog szavunk eredete ismeretlen. Vallásos értelemben áldott, szent a jelentése. Összefüggésbe hozzák varázslat értelmű *bűbáj* szavunkkal, a *bódít, bódul* igével, a gazdag, előkelő, vagyis úr (!) jelentésű ótörök eredetű *bő* rangjelzővel, amivel a szegény, szolga, közember jelentésű *ín* állt szemben a régi magyar nyelvben. Köznapi értelemben erős, vastag jelentésben is használatos: *boldoganyának* nevezi a palóc nép a ház mestergerendáját tartó oszlopot. Ez az elnevezés is a boldogasszony név ősiségére vall. (L. még a bot *boldogabbik vége*.)

Az egyházi év második hónapjának (januárnak) régi magyar neve Boldogasszony hava volt. Az év régi Mária-ünnepeit a hazai katolikuság nem a Mária névhez, hanem a Boldogasszony elnevezéshez kapcsolja. Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), Gyümölcscsoltó Boldogasszony (március 25.), Sarlós Boldogasszony (július 2.), Karmel-hegyi Boldogasszony (július 16.), Havi (Havas) Boldogasszony (augusztus 5.), Nagyboldogasszony (augusztus 15.), Olvasós Boldogasszony (október 7.), Boldogasszony bémutatása (november 21.). Születésnapján a Szűzet Kisasszony néven tiszteli: Kisasszony napja (szeptember 8.). Újabb kori ünnepeinek viszont más és más nevet ad: Mária szent neve (szeptember 12.), Hétfájdalmú Szűzanya (szeptember 15.), Fogolykiváltó Mária (szeptember 24.), Magyarok Nagyasszonya (október 8.), Szeplőtelen fogantatás (december 8.).

Középkori helységeink gyakran a Boldogasszony után kapták a nevüket. Íme, néhány falunév a történelmi Magyarország különböző tájairól: Boldog (Heves megye, első említése szerint Budogazzonhathauana), Boldogasszony

(*Frauenkirchen*, Burgerland), Boldogasszonyfa (Baranya megye), Boldogasszonyfalva (*Gospodjinci*, Bácska, Szerbia), Boldogfa (*Boldog, Frauendorf*, Pozsony megye, első írásos említése szerint Boldogazzonfalua), Boldogfalva (*Sântămărie*, Erdély, első írásos említése szerint Boldoghazzonfalwa). Legtöbb templomunkat Szűz Mária címére szentelték. Mária hajdan különleges tiszteletére vall, hogy nincs gótikus oltár, amelyen ne szerepelne, s többnyire ő rajtuk a főalak. A csillámpalát, amit az üveg előtt foglaltak a templomablakok ólomkarikáiba, máriaüvegnek hívták. Tanulságos a nagy számú magyarországi Szűz Mária-kegyhely története. Íme, közülük néhány nevezetesebb: Andocs, Baja-Máriakönyve, Bodajk, Budakeszi-Makkos-Mária, Budapest-Máriaremete, Csatka, Gödöllő-Máriabesnyő, Homokkomárom, Jásd-Szentkút, Máriakéménd, Márianosztra, Máriapócs, Mátraverebély-Szentkút, Siklós-Máriagyúd, Szeged-Alsóváros, Tét-Szentkút. Templomaik titulusa (felszentelési címe) kivétel nélkül valamelyik Mária-ünnepre utal. Andocs Nagyboldogasszonyéra, Baja-Máriakönyve Kisboldogasszonyéra, Bodajk a Segítő Szűz Máriáéra stb. E búcsújáróhelyekhez fás – még hozzá tölgyfás! – Mária-jelenéseket fűz a hagyomány, csodatévő kegyképükről, kegyszobrukról, gyógyvizükről, csodás gyógyulásokról híresek. A keresztény kegyhelyek rendszerint pogány szentélyek helyét foglalták el, s egykorú forrásokból tudjuk, hogy a pogány magyarok áldozóhelyei források, berkek, bálványkövek voltak. A Szűzanya egyik-másik külföldi búcsújáróhelyét a magyarok régtől fogva külön tiszteletben részesítették.

Aachent, Nagy Károly hajdani székvárosát már Szent István mintának tekintette. A székesfehérvári „királyi kápolna” előképe a német uralkodók királyi kápolnája, a Nagy Károly által Aachenben alapított Szűz Mária-bazilika volt. Koronázása mintájául a német koronázási ordó szolgált, a fehérvári Nagyboldogasszony-napi (!) törvénynapoknak is Nagy Károly aacheni birodalmi gyűlései voltak a mintái. Szent István érsekkövetétől, Asztrik-Anasztáztól kezdve Aachen a magyar zarándokok áhított úti célja volt.

1358–66 között a magyar zarándokok lelki gondozásának ellátására Nagy Lajos király megépítteti az aacheni dóm magyar kápolnáját. 1367-ben értékes ereklyékkel és műtárgyakkal gazdagítja, köztük István, Imre és László ereklyéivel és a Madonna Anjou-liliomokkal díszített zománcképével együtt. Az ereklyékből jutott az *Aachenfahrt*, aacheni zarándokút során (amelynek Szent Erzsébet Wartburgja is állomása volt) a kölni Makkabeus-templom számára is. A magyar kápolnát a XVIII. században átépítették és magyar szentek szobraival díszítették.

Mariazell híres zarándokhely Ausztria keleti részén, Stájerországban. A bencések alapították 1170-ben. Világhírű nevezetessége a búcsújáró templom és a jellegzetes lebegő kegykép. Hazánkból érkező búcsúsok kedvelt zarándokhelye. Nádasy Ferenc országbíró és felesége, Esterházy Julianna a bazilikában oltárt emeltetett István király tiszteletére (1662). A Szent László- vagy selmeci oltárt Szelepcsényi György prímás állíttatta magának nyugvóhelyéül (†1682). Mindszenty József bíboros hercegprímást (1892–1975) halála után itt temették el. Magyarországi rehabilitálását követően (1991) hamvait hazaszállították, és Esztergomban helyezték örök nyugalomra. Magyarországon két helynév utal a Mariazell-lel való szoros kapcsolatra. Pannonhalma fiókmonostorát, a celldömölki bencés apátságot II. Béla alapította. Első írásos említése 1252. Kiscell

néven 1749 óta ismert mint búcsújáráhely (*Nova cella Mariana ad Dömölk*, német nevén *Klein-Maria Zell*). Koptik Ottó, a mariazelli templom kincstárnoka (1692–1755) dömölki apáttá való kinevezésekor a magával hozott Szűz Mária-szobornak hajlékot, majd kápolnát építtetett, ezzel vetette meg a búcsújárás alapját. Az óbudai Kiscellen a Zichy-család jóvoltából a trintiáriusok alapíthattak rendházat (1738-ban). A rend II. József feloszlata után nem tért ide vissza. Az épületegyüttes ma a Budapesti Történeti Múzeum birtoka.

Cęstochowa. Pálos központ és búcsújáráhely. A XIII. században kialakult Ó-Cęstochowát és a XIV. századi Jasna Góra települést 1826-ban egyesítették. A Jasna Góra-i pálos kolostort Opuliai László (Władysław Opolski herceg), Magyarország nádora alapította 1382-ben. Egyik kápolnájában őrzik a valószínűleg magyar adományozású Fekete Madonna-kegyképet (XV. század). Cęstochowa Lengyelország leghíresebb búcsújáráhelye (búcsúnapja Kisasszony napja, szeptember 8.). A XVII–XVIII. században több magyarországi pálos templom (Márianosztra, Pápa, Sopron-kertváros, Szeged) kapott a kép jól-rosszul sikerült másolataiból. Fekete Madonna-ábrázolással, úgynevezett loretoi vagy *Sze-recsen* Máriával más magyarországi búcsújáráhelyen is találkozunk. Kópházán, Máriabesnyőn például.

A Fekete Madonna pogány eredetű kép- és szobortípus. Közvetlen előképei: az epheszoszi Diana kultikus szobrai, a Rómába vitt pesszinontei fekete Kübelé.

Rómában, a Szent Péter-templom altemplomában (*Sacre Grotte Vaticane*) az ókeresztény szarkofágok szentélyében található a Magyarok Nagyasszonya-kápolna. II. János Pál pápa 1980. október 8-án, a Magyarok Nagyasszonya ünnepén szentelte fel. Az oltár mögötti falon lévő dombormű a magyarok kereszténység előtti őstörténetét ábrázolja. Előtte Szűz Mária szobra, szemben vele Szent Istváné, amint koronáját és országát az Ő oltalmába ajánlja (Varga Imre műve). A kápolna hosszanti falain 19 magyar vagy magyar vonatkozású szent domborműve látható (Csíkszentmihályi Róbert, Kiss Sándor, Kiss Kovács Gyula, Kiss Nagy András, Kő Pál és Marton László domborműve). A zárófal domborítását Amerigo Tot készítette.

A legjelentősebb határon túli Mária-zarándoklati célpont az erdélyi Csíksomlyó, ami nem is számít igazán külföldnek. Ha van ma a magyar katolicizmusnak a nemzeti összetartozás felekezetek fölé emelkedő jelképes mozgalma, akkor a csíksomlyói búcsú az. Csíksomlyó ma Csíkszereda külvárosa, első említése 1332. Ferences kolostorát 1400 körül alapították. 1442-ben Hunyadi János a székelyek maroszéki csatában tanúsított hősiességéért jelentős adományokkal járult hozzá a templom és monostor építéséhez. 1444-ben pápai bulla engedélyez búcsút Sárlos Boldogasszony napján (július 2.). Iskolája, könyvtára és nyomdája hányatott története ellenére a magyar művelődést jelentősen gazdagította (Kájoni János). A katolikus hit védelméért János Zsigmonddal szemben itt vívott csata (1567) emlékére tartott pünkösdszombati búcsúra a csángókon kívül ma már több százezer ember zarándokol Somlyóra a magyar nyelvterület minden részéről. A 3000 hívőt befogadó templom főoltárának késő gótikus Mária-kegyszobra a Szeplőtelen fogantatás (Napba öltözött Asszony) jelképiségében fogant. A templom fölötti Kis-Somlyó-hegyen áll a gótikus alapú, átépített Salvator-kápolna, a Szent Antal-kápolna, A Szenvedő Jézus kápolnája és ma is lakott remetekunyhó. A Salvator-kápolnát „a hitrege szerint sz.

István építette a pogány hitet védett Gyula legyőzetésének emlékére, a hitrege azt is mondja, hogy azt égből leszálló angyalok építék fel. Salvator nevét Los-teiner (Topografica I. Sect. I. Art.) attól származtatja, hogy Capistran és a nagy Hunyadi 1456-ban a Megváltó átváltozásának napján (transfiguratio Salvatoris) augusztus 8-án a 'Salvator' nevét segélyül hívta, nyerek meg a csatát" – írja róla Orbán Balázs.

A búcsú fő eseménye a Kis- és Nagy-Somlyó közötti nyeregben zajló virasztás, a többségükben ünnepi viseletbe öltözött résztvevők szent és magyar énekeket énekelve, szent és magyar zászlókat lengetve köszöntik a felkelő pünkösdi Napot, remélve, hogy megpillantják benne a Szentleket. A szabadtéri Hármashalom-oltárnál (Makovecz Imre terve) koncelebrált mise főszereplője Csíksomlyó plébánosa, Gergely István. Neki köszönhető elsősorban, hogy a magyar katolikusság eme ünnepe mára a magyar összefogás szimbólumává vált.

Külön figyelmet érdemel, hogy a csíksomlyói Szent Szűz csángó Babba Mária neve. A régi anyaistennő negatív aspektusát megszemélyesítő mesebeli Bábat juttatja eszünkbe. Pünkösdkor a csíksomlyói búcsúra zarándokló csángók nyírfaágakkal jönnek Babba Mária látására. E szokás, csakúgy, mint a tölgyfán megjelenő Szűzanya, a mesékből ismert, világfán lakó (b)anyaistennő képét idézi fel. De felidézi a baba alakját is, aki a szülő asszonnak segít. A megfelelést, egyben a pogány Boldogasszony kimagasló ősvallásbeli szerepét a hozzá társított csillagnek is tanúsítják: *Bába matullája*, *Boldogasszony matullája*: Sarkcsillag, *Nagyasszon társzekere*, *Nagyboldogasszony csillaga*: Kis Medve. A Sarkcsillag körül forog az ég, aki forgatja, nem akárki. A mesei világképben a Sarkcsillag mellett van egy átjáró, ahol az átkelőket anyóka fogadja. Ő a világfán lakó banya alteregója. Vö. a népdallal:

„Pusztá malomba' tölgyfagerenda,
Azon üldögél bagolyasszonyka.”

Feltevés szerint Boldogasszony és Kisasszony, valamint a hiedelmek Szépasszonya a valamikori pogány magyar istennőtriász három személye volt. Boldogasszony az anyai, Kisasszony a szűzi, Szépasszony pedig a démoni aspektusát képviselte. A katolikus népi jámborság – különösen Szegeden és vidékén – Szűz Mária legendabeli édesanyját, Szent Annát nevezte Nagyboldogasszonynak (e hagyományt az egyház nem fogadja el). Legendája szerint Anna hosszas meddőség után, idős korában Isten kegyelméből szüli meg Kisasszonyt (Kisboldogasszonyt). A Nagyboldogasszony és Kisasszony kettős ilyen értelmzése az ógörög Déméter földanyának és gabonaistennő leányának, Perszephonének a szerepével mutat párhuzamot. Az utóbbi Koré (Leány) néven is ismert. Ennek nyomán születnek a mesék a Szűz Mária által megrövidített kalászról és a *Kalászos Madonna*-képmások, melyeknek a valamikor aratásra jelet adó „kalászos” Szűz csillagkép és ógörög megszemélyesítője, Koré (Perszephoné) az előképe. A Szűz legfényesebb csillaga a Spica (Kalász).

A Szent Annával azonosított Nagyboldogasszonyhoz mint égi bábához a meddő, vagy éppen várandós és vajúdó asszonyok fordultak. Szólásaink is erre fektetik a hangsúlyt: „Boldogasszony ágyában halt meg.” (Gyermekágyban.) „Elbírná már a Boldogasszony ágyát.” (Érett a gyermekszülésre.) „Kifeküdte a Boldogasszony ágyát.” (Fölkelhet a gyermekágyból.) „A Boldogasszony markába esett.” (Az elesett gyermekekre mondják, ha nem esett baja.)

A katolikus közfelfogás tényként tartja számon, hogy Szent István Mária kegyelmébe ajánlotta az országot, és a Szűzanyát *Patrona Hungariae*nek, hazáját Mária királyságának tekinti (*Regnum Marianum*). Kölcsey *Hymnus*ának megjelenéséig a magyarok himnusza, legalábbis a katolikus többség számára, a *Boldogasszony anyánk* kezdetű vallásos népének volt:

„Boldogasszony anyánk, régi nagy pátrónánk,
Nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk:
Magyarországról, édes hazánkról
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.”

A boldog = bó értelmezést látszik igazolni, hogy az ínségben lévő haza szövegi anyánkhöz az énekekben. (Apró érdekesség: az éneket az írek is éneklék. Ők Brighidhez könyörögnek benne, Brighid Szent Brigittának Írország patrónájának a pogány neve, hasonlóképpen ahhoz, ahogy Boldogasszony Szűz Máriáé. Énekük dallama és egyik versszakának a szövege megegyezik a mienkével.)

A legrégebbi ránk maradt magyar nyelvű vers a Fiát sirató Szűzanya szavával szól hozzánk 800 év távlatából. Nyelvünk régiségét bizonyítja, hogy értjük az *Ómagyar Mária siralom* minden sorát.

Mária magyarországi kultuszának tápláló és ki nem merülő forrása a keleti szomszédság. Az ortodox kereszténység a Szent Szület máig a régi rajongással tiszteli. Különösen igaz ez az örményekre, akiknél a Szentháromságban a Szentlélek helyét mintha a vele párba állított Szűzanya töltené be, ahogy a koptoknál is. Ez a felfogás az ősi egyiptomi istencsalád-mintából eredeztethető, amelyben a triászt az atya-, anya- és fiúisten alkotja. (Például Amon, Mut, Hórusz.) Ez azért érdekes, mert Révay Péter koronaőr 1613-ból való leírása alapján tudható, hogy a Szent Koronán az Atya és a Fiú képmásán kívül eredetileg Máriáé is szerepelt. Az Atyáé a felső pántok találkozásában a kereszt alatt, a Fiúé az alsó korona pártájának középső lemezén ma is látható, Máriának az alsó korona hátsó pártalemezén lévő képmását azonban valamikor a Révay Péter beszámolója utáni időben valamiért Dukász Mihály képmására cserélték. Újabban a feliratok és a stílus sajátosságai miatt felmerült, hogy a Szent Koronát a Kaukázusban, vagy onnét való ötvösök készítették.

A Mária-kultusz pogányos formája számos formában élt népünk körében. Legszebb példáival az apokrif imákban találkozunk. Ez utóbbiak bájoló varázsszövegek, már ennyiben is értelmezik, miért Boldogasszonyt szólítják meg. Az egyik ima e szavakkal kezdődik:

„Ó, hajnal, hajnal, szép piros hajnal,
Kibe Mária nyugoszik,
Úr tőle születik,…”

A hajnalban nyugvó Mária a Hajnalcsillaggal azonosul, a hajnalból születő fia, a fény-Krisztus pedig a Nappal. Íme, egy másik ima nyitóképe:

„Mária kapuja megnyílik,
Isten fia születik.”

Máriát sok népének hasonlítja a Nap előtt megnyíló mennyek kapujához. És egy harmadik:

„Fehér rózsa, Mária
Gyönggyel gyökerezik
Arannyal virágzik.

A mi házunk négyszögletes,
Négy szép angyal őrizkedik.
Angyalok őrizzetek,
Keresztek forogjatok,
Hadd aludgyam Boldogasszony ágyába...”

Mint ismeretes, számos növényt, különösen gyógynövényeket, és virágot, mindenekelőtt a rózsát és a tövis nélküli pünkösdi rózsát kapcsoltak össze Szűz Mária személyével (Nagyboldogasszony-napi szokás a virág- és gyógynövény-szentelés). Ebben, mint sok minden másban is, Jézus anyja Vénusz örököse. Íme, néhány Boldogasszony vadvirágai és gyógynövényei közül: Boldogasszony ága (nehézszagú boróka, *Juniperus sabina*), Boldogasszony csepegtette fű (közönséges szeplőlapu, *Cerinth minor*), Boldogasszony füve (körömvirág, *Calendula officinalis*), Boldogasszony haja (kakukkfűfojtó aranka, *Cuscuta epithymum*), Bódog Asszony méntája (Boldogasszony tenyere, *Chrysanthemum balsamita*), Boldogasszony palástja (közönséges palástfű, *Alchimilla vulgaris*), Boldogasszony papucsca (Mária cipőkéje, Venus-sarucska, *Cypripedium calceolus*; Boldogasszony papucsának latin neve szó szerint „Vénusz cipellőjének” fordítható), Boldogasszony rózsája (bársonyos kakukkszegfű, *Lychnis coronaria*).

Se szeri, se száma a Boldogasszonyt, Szűz Máriát nevesítő szokásoknak, tárgyakkal, hiedelmeknek, sőt szer(ve)zetnek (l. *Boldogasszony leányai*, premontrai kanonisszák, *Mária-kongregáció*). Nem csoda, hisz’ Mária nem is olyan régen még a legnépszerűbb női keresztnév volt. A két háború között a magyar lányoknak közel egyötödét e névre keresztelték (800 000), és a gyakoriságban második Erzsébet e szám felét sem érte el (300 000).

A tállyai római katolikus templom Árpád-házi Szent Erzsébet-üvegablaka az 1930-as években készült, és 1967-ben restaurálták (Herczeg Renáta felvétele)